

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

CZU: 94(498.3:560-44)"15/19"(043)

BERCU IGOR

**„RE-ÂYĂ-LELE” OTOMANE
PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI:
GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE
(sfârșitul secolului al XV-lea –
începutul secolului al XIX-lea)**

Specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade)

Rezumatul tezei de doctor în istorie

Chișinău 2024

Teza a fost elaborată în cadrul Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

Conducător științific:

Eremia Ion, doctor habilitat în istorie, specialitatea 611.02 - Istoria Românilor (pe perioade), profesor universitar.

Referenți oficiali:

Șipoș Sorin, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, prorector al Universității din Oradea.
Flea Alina, doctor habilitat în istorie, cercetător științific coordonator, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.

Componența Consiliului științific specializat:

1. **Gumenăi Ion**, doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar, specialist principal, Agenția Națională a Arhivelor – președinte;
2. **Gherasim Cristina**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova – secretar;
3. **Dragnev Demir**, membru corespondent al AȘM, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, consultant științific, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova – membru;
4. **Chirtoagă Ion**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova – membru;
5. **Zabolotnaia Lilia**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific coordonator, Muzeul Național de Istorie a Moldovei – membru;
6. **Cereteu Igor**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, conferențiar universitar, Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova – membru;
7. **Solomon Flavius**, doctor, profesor universitar, Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași; Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu – membru.

Susținerea tezei va avea loc la **1 martie 2024, ora 14:00**, în ședința Consiliului științific specializat **D 611.02-23-21** de la Universitatea de Stat din Moldova (Chișinău, str. Alexei Mateevici, 60, MD-2009, Blocul Central, et. I, aud. 137, Aula „Regina Maria”).

Teza de doctorat și rezumatul pot fi consultate la biblioteca Universității de Stat din Moldova (str. Alexei Mateevici 60, blocul central, et. 2) și pe pagina web a ANACEC.

Rezumatul a fost expediat la 29 ianuarie 2024.

Secretar științific al Consiliului științific specializat,
Gherasim Cristina,
doctor în istorie, conferențiar universitar

Conducător științific,
Eremia Ion,
doctor habilitat în istorie, profesor universitar

Autor
Bercu Igor

CUPRINS

REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII	4
CONȚINUTUL TEZEI.....	6
1. „REĂYĂ-LELE” OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE	7
1.1. „ <i>Reâyâ</i> -lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei din perspectivă istoriografică	7
1.2. Izvoarele istorice ale cercetării	9
2. ÎNFIINȚAREA ȘI EVOLUȚIA „REĂYĂ-LELOR” PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA	10
2.1. Întemeierea primelor unități administrativ-teritoriale otomane și situația lor până în anii '20 ai secolului al XVI-lea	10
2.2. Noile cuceriri otomane în Țara Moldovei. Problema Bugeacului	12
3. SITUAȚIA „REĂYĂ-LELOR” ÎN SECOLUL AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA.....	14
3.1. Evoluția „ <i>kâza</i> -lelor” în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Elementul tătar	14
3.2. Situația „ <i>kâza</i> -lelor” în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Rolul tătarilor	17
4. „REĂYĂ-LE” OTOMANE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA	19
4.1. Evoluția „ <i>reâyâ</i> -lelor” până în anii '60 al secolului al XVIII-lea.....	19
4.2. Situația „ <i>reâyâ</i> -lelor” în contextul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lichidarea „ <i>reâyâ</i> -lelor”	21
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	22
BIBLIOGRAFIE	26
ADNOTARE	32
ANNOTATION	33
АННОТАЦИЯ	34

REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

Actualitatea și importanța temei abordate. Cercetarea problemei „*re'âyâ*-lelor” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființare până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale prezintă unul din subiectele importante ale istoriei nu doar a spațiului situat la est de Carpați, dar și a celui central și sud-est european. Chestiunea revizuirii hotarelor dintre state a fost readusă la ordinea de zi, iar cunoașterea situației din trecutul istoric rămâne a fi o problemă de actualitate. Importanța temei abordate derivă din contextul schimbărilor din domeniul cercetării istorice și al noilor contribuții cu referire la geneza și evoluția „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei.

Formarea unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, într-un anumit spațiu geografic și temporal, prezintă un interes distinct în cadrul temei investigate, accentul punându-se pe relațiile politice, sociale și umane care au o semnificație majoră pentru evaluarea obiectivă a proceselor și fenomenelor ce s-au produs în spațiul pruto-nistean în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea. Cu atât mai mult că problema respectivă a fost politizată de istoriografia sovietică și a statelor-satelit din lagărul socialist, care insistă să prezinte în nuanțe sumbre situația din „*re'âyâ*-lele” otomane, pentru a justifica acțiunile de cucerire ale Imperiului Rus în Balcani.

Deși problema a fost cercetată pe mai multe segmente, până în prezent totuși rămân în umbră unele aspecte ce vizează numărul unităților administrativ-teritoriale otomane înființate pe teritoriile ce s-au aflat sub jurisdicția Țării Moldovei până a fi anexate de Imperiul Otoman, politicile promovate de administrația centrală în aceste circumscripții, percepția populației autohtone a politicilor implementate de Poartă, procesele ce s-au derulat în „*re'âyâ*-le” în urma instituirii unei puteri bazate pe tradiții musulmane, consfințite prin *șeri'at*. Tocmai din asemenea considerente, abordarea temei este actuală și prezintă interes deosebit ca subiect de cercetare.

Importanța cercetării prezentei teme rezidă în semnificația înființării „*re'âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei și impactul noii realități asupra populației locale din aceste circumscripții, pe intern, iar pe extern – consecințele ce au vizat relațiile Țării Moldovei cu Imperiul Otoman, în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea, și cucerirea spațiului pruto-nistean de către Imperiul Rus, având drept consecință desființarea „*re'âyâ*-lelor” otomane. Procesele derulate în spațiul pruto-nistean, ca urmare a expansiunii otomane, demonstrează o dată în plus că cedarea unei părți din teritoriu a generat noi anexări, în baza *dreptului celui mai puternic*.

Scopul lucrării. Teza pe care o propunem are drept scop cercetarea „*re'âyâ*-lelor” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființarea lor, la sfârșitul secolului al XV-lea, până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale, la începutul secolului al XIX-lea. În procesul realizării scopului propus, pentru o mai bună înțelegere a proceselor în derulare, s-a ținut cont nu doar de modelul circumscripțiilor otomane înființate la est de Carpați, dar și al celor întemeiate în afara Țării Moldovei.

Obiectivele tezei. Pentru a realiza scopul propus, au fost stabilite următoarele obiective:

- aprecierea nivelului de cercetare a temei în literatura de specialitate și reflectarea ei în sursele istorice;
- identificarea și utilizarea noțiunilor/terminologiei otomane corespunzătoare pentru elucidarea adecvată a scopului lucrării;
- stabilirea arealului geografic al înființării unităților administrativ-teritoriale otomane în spațiul pruto-nistean și delimitarea etapelor cronologice;
- relevarea premiselor și circumstanțelor care au determinat cucerirea cetăților de la marginea de sud-est, centru și nord a Țării Moldovei și înființarea „*re'âyâ*-lelor”;

- analiza specificului regimului juridic din circumscripțiile otomane din spațiul pruto-nistrean și stabilirea statutului populației creștine din regiune;
- cercetarea structurii administrative otomane din *kâza*-lele Chilia, Akkerman, Tighina, Sarata, Ismail și Hotin;
- elucidarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în teritoriile trecute sub administrarea sa directă, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVIII-lea;
- determinarea locului și rolului pe care îl jucău „*re-âyâ*-lele” nu numai în relațiile dintre Poartă și Țările Române, dar și în cele cu Hanatul din Crimeea, regatul Poloniei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic.

Metodologia cercetării s-a bazat pe următoarele principii: al obiectivității, istorico-cronologic, al demonstrației, al adevărului istoric și al utilității. Pentru realizarea obiectivelor am aplicat metoda istorică, a analizei critice (inductivă și deductivă), comparativă, statistică, istorico-tipologică, cartografică. În descrierea faptelor istorice importante a fost respectată abordarea *cauză – efect*. Aplicarea metodei analitice și a celei istorico-comparative în lucrul cu documentele a constituit sursa de bază pentru redactarea lucrării, ceea ce ne-a permis să sesizăm complexitatea genezei și a evoluției „*re-âyâ*-lelor” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființarea lor, la sfârșitul secolului al XV-lea, până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale, la începutul secolului al XIX-lea. Aceste metode au facilitat conturarea unei imagini complete și coezive a circumscripțiilor otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei în intervalul de timp menționat.

Ipoteza de cercetare. În baza analizei surselor istorice și a istoriografiei cercetate a fost reconstituit locul și rolul „*re-âyâ*-lelor” otomane din Țării Moldovei – de la înființarea lor și până la lichidare – pe care l-au jucat nu doar la nivel regional, dar și la cel internațional, cu un impact major asupra tratatelor de pace ce vizau teritoriile din centrul și sud-estul Europei.

Noutatea și originalitatea științifică. Este o primă cercetare de ansamblu, care prezintă „*re-âyâ*-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în procesul de geneză și evoluție în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea, ca parte a spațiului românesc, în particular, și a celui de sud-est european, în general. Cercetarea reprezintă o însumare a unor probleme istorice complexe, încadrate în tematica constituirii și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, care, până în prezent, nu și-au găsit o elucidare exhaustivă în istoriografia românească. Plurivalența subiectului propus spre cercetare se va prezenta în toată complexitatea sa, punându-se accent pe etapele caracteristice, de la prima etapă a cuceririlor otomane, inițiate la nord de Dunăre, și înființarea „*re-âyâ*-lelor” Chilia și Akkerman; delimitarea hotarelor între noile circumscripții otomane și Țara Moldovei; analiza proceselor de ordin administrativ, economic, spiritual și demografic, inițiate de noua ordine și noua putere; indicarea statutului social al protagoniștilor; analiza prevederilor canonice a *șeriat*-ului; vocabularul specific „*re-âyâ*-lelor” înființate în spațiul pruto-nistrean; problemele controversate privind data cuceririi cetăților de margine, numărul trupelor otomane participante la aceste operațiuni militare, atitudinea factorilor de decizie ai administrației centrale și locale otomane față de populația creștină din circumscripțiile otomane.

Problema științifică soluționată constă în cercetarea critică a materialului accesibil privind „*re-âyâ*-lele” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și evoluția respectivelor circumscripții în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea, fapt ce a permis completarea cu date noi a informațiilor despre aceste unități administrativ-teritoriale din spațiul pruto-nistrean, despre statutul social al *zimmî*-lor, despre practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Poartă în „*re-âyâ*-lele”, în vederea evidențierii specificului organizării circumscripțiilor otomane, care devin o componentă a *dâr-al-Islâm*-lui.

Valoarea teoretică și aplicativă a tezei rezidă atât în prezentarea unui cadru teoretico-metodologic pentru studierea unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea, cât și în lansarea noilor direcții de cercetare care vizează sferile de activitate ale populației autohtone și ale elementelor alogene, așezate în aceste circumscriptii. Rezultatele obținute contribuie la includerea în circuitul științific a unor noi date și viziuni cu referire la geneza și evoluția unităților administrativ-teritoriale otomane în ceea ce privește aspectele politico-administrative, social-economice și demografice în raport cu politica administrației otomane centrale și locale. Urmărirea evoluției raporturilor dintre populația autohtonă și elementele alogene contribuie la o nouă evaluare a relațiilor interetnice din regiune, prin excluderea unor aprecieri tendențioase, care au fost expuse în perioadele istorice precedente. În contextul parcursului european al Republicii Moldova, aceste informații devin actuale, favorizând crearea unui climat favorabil pentru relațiile interetnice.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere contribuie la soluționarea problemelor legate de identificarea premiselor și circumstanțelor care au determinat înființarea „*re-âyâ*-lele” otomane pe teritoriul Țării Moldovei și trasarea politicilor Porții în diverse domenii de activitate, ceea ce a condus la stabilirea rolului influenței definitorii a elementului extern în evoluția politică, administrativă, economică, socială și spirituală a teritoriului anexat din spațiul pruto-nistrean, fapt care a permis identificarea realităților politico-administrative și etno-demografice proprii unităților administrativ-teritoriale otomane create pe teritoriul Țării Moldovei pe parcursul secolelor.

Implementarea rezultatelor științifice. Materialul din teză poate fi utilizat la elaborarea cursurilor universitare și a manualelor pentru facultățile de istorie, relații internaționale, administrație publică. De asemenea, unele informații ar fi utile la elucidarea anumitor aspecte legate de microistorie – pentru localitățile și populația din regiune – de până la anul 1812. În același timp, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare în studierea aspectelor evoluției relațiilor economice, sociale, culturale și religioase proprii acestor unități administrativ-teritoriale, aflate sub directa administrare a Porții.

Aprobarea rezultatelor științifice. Teza a fost discutată la ședința Departamentului Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova și la ședința Seminarului științific de profil 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade), din cadrul aceleiași instituții. Rezultatele cercetării științifice au fost analizate și prezentate sub formă de comunicări în cadrul a peste 29 reuniuni științifice naționale și internaționale.

Publicațiile la tema tezei: Aspectele principale ale cercetării au fost reflectate în 29 articole și rezumate (inclusiv: 1 – în revistă de categoria ISI și SCOPUS, 3 – în reviste de categoria B, 2 – în reviste aflate în proces de acreditare, 3 – în lucrări colective, 9 – în culegeri de lucrări ale conferințelor naționale și internaționale, 11 - teze la forurile științifice).

Volumul și structura tezei: Teza este alcătuită din introducere, 4 capitole, structurate în paragrafe, concluzii și recomandări, însumând 152 pagini de text de bază. Bibliografia conține 323 de titluri, iar la anexe este dat un glosar.

Cuvinte cheie: *dâr al-Islâm, defterdâr, domn, hân, kalgy, kâdi, kâza, pâșa, pašalâk, „re-âyâ”, sancâk, sancâkbeiy, serhat, sultân, tătari, timâr, timârîot, unități administrativ-teritoriale, vakîf, vilâyet, zimmî.*

CONȚINUTUL TEZEI

În *Introducere* este definită actualitatea și importanța studierii istoriei „*re-âyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei, în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea, și evoluția respectivelor unități administrative-teritoriale. De

asemenea, este formulat scopul din care reies și obiectivele tezei, precum și ipoteza de cercetare. Este descrisă metodologia cercetării, valoarea teoretică și aplicativă a studiului și noutatea științifică a temei abordate.

1. „*RE-ÂYĂ-LELE*” OTOMANE PE TERITORIUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ISTORIOGRAFIE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE

1.1. „*Re-âyă-lele*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei din perspectivă istoriografică

Primul paragraf al tezei vizează înființarea și evoluția „*re-âyă-lelor*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în istoriografia modernă și contemporană. Primele referințe la unitățile administrativ-teritoriale otomane sunt prezentate în istoriografia modernă română prin lucrările lui D. Onciul [89], A. D. Xenopol [110] și N. Iorga [70]. Aceste lucrări prezintă evenimentele care au avut loc în timpul cuceririi de către Poartă a cetăților moldovenesți Chilia și Cetatea Albă (1484).

Cucerirea cetăților și orașelor Țării Moldovei, operațiunile militare desfășurate în acest spațiu și lichidarea dominației otomane au constituit subiectul lucrării elaborate de cercetătorul rus P. Batișkov [111]. De asemenea, monografia semnată de A. Petrov [118] reprezintă o contribuție de interes, apropiată temporal, referitoare la conflictul dintre Rusia țaristă și confederațiile poloneze din 1769-1774.

O anumită contribuție în cercetarea acestei probleme îi aparține și lui Z. Arbore [3], care face o prezentare succintă a spațiului pruto-nistean pe parcursul secolului al XIX-lea. De asemenea, istoricul I. Ursu [106] furnizează unele informații despre efectivele militare otomane și ale aliaților lor - domnul Țării Românești și tătarii din Crimeea - implicați în asediul și ocuparea cetăților Chilia și Cetatea Albă.

Este de menționat că lucrările din perioada modernă, care au abordat istoria unităților administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, suferă de anumite imprecizii, erori, în afară de aceasta, studiile nu au depășit nivelul acumulării materialului factologic și al cercetărilor locale.

În perioada interbelică continuă cercetarea tradițiilor românești în succesiune. Pe aceeași linie este lucrarea lui N. Iorga [69], în care sunt analizate relațiile politice, economice și culturale între regatul Poloniei și în Țările Române, iar o componentă importantă a acestora o constituie relațiile politico-militare între Țara Moldovei și Imperiul Otoman, care au vizat parțial și situația „*re-âyă-lelor*” otomane situate în spațiul pruto-nistean. O anumită contribuție în cercetarea problemei respective o aduc Ș. Ciobanu [31], I. Băcilă [5] și V. Lungu [75], insistând asupra investigațiilor ce au vizat nemijlocit spațiul Basarabiei încă de la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă și transformarea acestora în circumscripții otomane.

Veniturile „*re-âyă-lei*” Hotinului în timpul stăpânirii otomane și operațiunile militare desfășurate în spațiul pruto-nistean în perioada războiului ruso-austro-otoman din anii 1787-1792, consecințele acestei conflagrații militare de proporții sunt examinate de către M. Popescu [94], iar rolul jucat de căpităniile de margine de pe Nistru în relațiile cu „*re-âyă-ua*” Bender și tătarii din Bugeac – de L. T. Boga [16].

În perioada postbelică – anii 1945-1989 – în pofida abordării problemelor de pe poziții de clasă, au fost realizate mai multe cercetări care, datorită publicării unor volume de documente și grație punerii în circuitul științific a unor acte inedite până la acea dată, s-a contribuit într-o măsură semnificativă la elucidarea anumitor aspecte ce vizează problematica „*re-âyă-lelor*” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei și evoluția acestora pe parcursul anilor 1486-1812. Perioada în cauză se remarcă prin câteva lucrări metodologice fundamentale, care au stat la baza cercetării relațiilor româno-otomane, în general, și a „*re-âyă-lelor*” otomane înființate

în spațiul Țării Moldovei situat la est de Carpați, în special. Aceste studii sunt semnate de către M. A. Mehmed [80] și A. Decei [43].

Cercetările respective au fost completate de studii speciale, întreprinse de M. Guboglu [61], I. Corfus [36], I. Chirtoagă [116], M. Berindei și G. Vanștein [14], M. Maxim [79], V. Ciobanu [32], T. Gemil [51], care au abordat diferite subiecte cu referire la circumscripțiile otomane de pe teritoriul Țării Moldovei. În cercetările enunțate supra au fost tratate diverse aspecte ce vizează circumscripțiile otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei în diferite perioade și spații.

Diverse aspecte din viața spirituală a creștinilor ce făceau parte, canonic, din Mitropolia Proilaveiei, în care intrau teritoriile Țării Moldovei și ale Țării Românești, care, pe parcursul veacurilor, au fost anexate de către Imperul Otoman, și-au găsit reflectare în lucrările semnate de D. Russo [98], S. Năsturel [86], I. Cănda [22].

Cercetările istoricilor români din această perioadă se completează cu cele atestate în istoriografia turcească și franceză, reprezentată de A. Fattal [50] și N. Beldiceanu [6; 7; 8].

Perioada anilor 1990-2023 s-a evidențiat prin aprofundarea cercetărilor privind unitățile administrativ-teritoriale otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Problematika Țărilor Române în politica de dominație mondială a Imperiului Otoman și-a găsit reflectare în lucrarea lui T. Gemil dedicată românilor și otomanilor în secolele XIV-XVI [54], care tangențial a vizat și circumscripțiile otomane.

O contribuție valoroasă în cercetarea spațiului pruto-nistorean, aflat sub stăpânirea otomană în perioada anilor 1484-1595, o aduce cercetătorul I. Chirtoagă [117; 25; 26; 27, 28]. Importante sunt informațiile ce se referă la expansiunea Porții la nord de Dunăre, cucerirea cetăților Chilia, Cetatea Albă, Tighina și Hotin, înființarea unităților administrativ-teritoriale otomane în sud-estul Țării Moldovei și organizarea structurilor administrativ-militare, analiza proceselor de ordin politico-administrativ, economic, social și spiritual.

Statutul de *ahd* (legământ) în teoria și practica musulmană, statutul *zimmî*-ilor în *dâr ul-Islâm*, cu referire și la cele practicate în unitățile administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei este examinat în cercetarea efectuată de M. Maxim [79]. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor constituie un subiect important în studiul lui V. Panainte [90]. Dintre lucrările de referință la tema abordată în prezentul studiu remarcăm contribuția lui I. Gumenăi [62], care vizează ținutul Hotinului de la origini până în anul 1806.

Cercetările în timp ale lui V. Josanu [72] au finalizat cu publicarea monografiei consacrate Cetății Albe (Moncastro), în care argumentează că cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă au schimbat soarta Țării Moldovei; în ordinea acestor preocupări înscriindu-se și monografia semnată de I. Cănda [23]. În procesul dezbaterii subiectului cuceririi Cetății Albe de către otomani se insistă asupra relațiilor florentinului A. Cambini ca fiind un punct de vedere calificat și, într-un fel, independent față de acest eveniment. Interes pentru studiul nostru prezintă și lucrarea semnată de M. Maxim [77], ce pretinde a fi o sinteză dedicată relațiilor româno-otomane, întocmită în baza unor documente culese din arhivele turcești.

Cercetătorul V. Tomuleț a efectuat o analiză profundă a recensămintelor și statisticilor oficiale rusești și austriece [103; 104; 105], care i-a permis să afirme că ținutul Hotin nu a fost împărțit egal de administrația otomană din punctul de vedere al numărului de localități și al numărului de gospodării [103, p. 174].

Istoriografia românească referitoare la cercetarea relațiilor româno-otomane este completată reușit de lucrările specialiștilor turci. Evidențiem, în acest sens, monografia lui H. Inalcik [65], dedicată Imperiul Otoman în epoca clasică (1300-1600). Un studiu consistent dedicat războiului otomano-rus din anii 1768-1774 este efectuat de O. Kose [73].

Istoriografia turcă se completează cu lucrările din istoriografia franceză. G. Veinstein este autorul unui capitol consistent dedicat Porții în „secolul de aur” [71], inclus în studiul colectiv privind istoria Imperiului Otoman. În cheia celor mai bune tradiții ale Școlii Analelor a fost elaborată monografia semnată de A. Clot [35], care scoate în evidență una dintre cele mai remarcabile personalități din istoria Imperiului Otoman – pe *sultân*-ul Suleymân Magnificul.

Remarcăm și contribuția istoriografiei ucrainene cu referire la circumscripțiile otomane înființate în sud-estul Țării Moldovei. Diverse aspecte din istoria cetății Chilia, inclusiv cele ce țin de perioada aflării acestei circumscripții sub administrarea Porții, sunt puse în discuție de către B. A. Raitov [121], iar V. A. Pasternac [120] ia în dezbateră etimologia cuvântului Ismail, în jurul căreia s-au purtat discuții în contradictoriu, remarcând poziția strategică a acestei localități, care în scurt timp se transformă într-una din cele mai puternice cetăți de la gurile Dunării, rolul ei în războaiele otomano-ruse din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Studiind istoriografia ce ține de subiectul tezei, ajungem la concluzia că analiza studiilor și lucrărilor provenite din diferite școli istoriografice ne permite a realiza o abordare și o analiză multidimensională a problemei „*re-âyâ*-lelor” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei de la înființare până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale.

1.2. Izvoarele istorice ale cercetării

Pentru realizarea obiectivelor propuse, au fost utilizate diverse surse istorice accesibile, pe care le putem clasifica în două categorii: *izvoare documentare* și *surse narrative*. Izvoarele cercetării unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați pot fi clasificate în: 1) izvoare documentare (edite), care sunt divizate în două subcategorii – interne și externe, și izvoare documentare inedite. În ceea ce privește sursele documentare interne cu referire la înființarea și evoluția unităților administrativ-teritoriale otomane în spațiul pruto-nistrean, a fost cercetată colecția de *Documente privind istoria României* [44] și culegerea semnată de Al. I. Gonța [58; 59], în două volume, *Moldova în epoca feudalismului* [83].

În lucrare și-au găsit aplicare și alte surse documentare, ce au ieșit de sub tipar în diverse colecții de izvoare interne, care acoperă toată perioadă cercetată. Printre acestea indicăm culegerile întocmite de T. Coderscu [34], Gh. Ghibănescu [56; 57], I. Bogdan [17], N. Iorga [67; 68; 69; 70], L. T. Boga [15], T. Bălan [18]. În ceea ce privește izvoarele documentare externe, cea mai importantă colecție de documente a fost începută încă la sfârșitul secolului al XIX-lea de către *Eudoxiu de Hurmuzaki* [45].

Date prețioase au fost culese din *Catalogul documentelor turcești* [20] și din *Documente turcești privind istoria României* [46]. Sursă importantă, care acoperă secolul XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, sunt documentele publicate în culegerea *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712* [53]. Relațiile polono-otomane și polono-române, care vizau nemijlocit spațiul situat la est de Carpați, le putem reconstitui în baza documentelor extrase din arhivele Poloniei, analizând *Documentele privitoare la istoria României culese din arhivele polone* [37]. Importante surse documentare sunt incluse în *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)* [97], care cuprinde tratatele internaționale încheiate între domnii Țării Moldovei și Imperiul Otoman.

Din categoria izvoarelor *inedite*, un interes deosebit prezintă documentele depozitate în fondurile Agenției Naționale a Arhivelor din Republica Moldova, care se referă la situația numerică și etnică în așezările rurale ale Basarabiei, în orașele-cetăți Chilia, Akkerman, Bender și Ismail, după anul 1812, când „*re-âyâ*-lele” și întreg spațiul dintre râurile Prut și Nistru au fost anexate de Imperiul Rus. Informații prețioase au fost identificate în baza Fondurilor: *Senatorii președinți în Divanurile Principatelor Moldovei și Valahiei, 1808-1830*. F. 1 [1]; *Guvernul regiunii Basarabia, 1813-1854*. F. 5 [2].

Izvoarele narative (interne) includ: *Letopisețul anonim al Moldovei*, *Cronica moldo-germană*, *Letopisețul de la Putna* (nr. 1), *Letopisețul de la Putna* (nr. 2), *Cronica Moldopolonă* și *Cronica Sirbo-moldovenească*, însumate în Cronicile slavo-române din sec XV-XVI [41]. Informațiile din *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, referitoare la unitățile administrativ-teritoriale otomane înființate în Țara Moldovei, sunt extinse și completate prin adăugarea detaliilor din *Letopisețele Țării Moldovei*: Grigore Ureche [107], Miron Costin [38], Ion Neculce [214]. Diverse aspecte de ordin politic, instituțional și administrativ sunt elucidate în *Cronica Ghiculeștilor: Istoria Moldovei între anii 1695-1754* [40], *Cronicile turcești privind Țările Române* [42], *Călători străini despre Țările Române* [21].

În concluzie, sursele istoriografice ce vizează înființarea și evoluția „*re-âya-lelor*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei și izvoarele istorice ale cercetării ne-au permis realizarea obiectivelor propuse în teză.

2. ÎNFIINȚAREA ȘI EVOLUȚIA „RE-ÂYĂ-LELOR” PÂNĂ LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA

2.1. Întemeierea primelor unități administrativ-teritoriale otomane și situația lor până în anii '20 ai secolului al XVI-lea

La sfârșitul secolului al XV-lea, puterea Imperiului Otoman a crescut semnificativ în sud-estul Europei, Poarta continuându-și expansiunea în regiunile situate la nord de Dunăre. Moartea *sultân*-ului Mehmed al II-lea a generat o puternică criză internă în stat. Totodată, potrivit uzanțelor dreptului medieval, tratatul încheiat între *sultân* și domnul Țării Moldovei, Ștefan cel Mare, în primăvara anului 1480 [92, p. 607-638], devenea caduc și, în asemenea cazuri, rămânea în vigoare până când era reînnoit. Această situație va persista până în momentul în care Bayezid al II-lea va obține o victorie completă în conflictul său cu Cem *sultân*.

Pentru a liniști spiritele *yeniceri*-lor și a institui propria sa autoritate, Bâyezid al II-lea, în persoană, începe campania împotriva Țării Moldovei. Pe lângă acest impuls declanșator al expediției din anul 1484 – revolta *yeniceri*-lor, persistau și alți factori ce au determinat plecarea *pâdișâh*-ului spre țărmul nord-pontic: politica promovată de Ștefan cel Mare față de otomani; interesele economice și politice ale Imperiului Otoman în zona respectivă; „*programul politic*” al *sultân*-ului Mehmed al II-lea, care, până în ultima clipă, prevedea reconstituirea teritorială a vechii împărății creștine răsăritene; acceptarea oficială a suzeranității otomane de către *hân*-ul Crimeii, Mengli Ghiray, în vara anului 1475 [54, p. 148], le permitea, probabil, osmanilor să invoce – ca unul din pretextele expediției din anul 1484 – vechea stăpânire tătarască a acestui spațiu. Expediției *sultân*-ui Bâyezid al II-lea i-a precedat un context politic extern favorabil, care s-a conturat în acea perioadă. În anul 1483, Poarta Otomană a încheiat un armistițiu pe cinci ani cu Regatul Ungariei [54, p. 151]. Tot în acel an, a fost semnată pacea cu Veneția [91, p. 25]. În esență, Țara Moldovei a rămas singură în fața amenințării otomane.

Armata condusă de *sultân* era formată din *yeniceri*, *azap*-i (marinari militari), posesori de *timâr*-uri din Peninsula Balcanică și Anatolia, precum și din unitățile casei imperiale [6, p. 70-71]. Pe lângă forțele terestre ce iau parte la cucerirea cetăților, otomanii folosesc artileria și flota. Componenta navală era formată din galere și nave de transport de diverse tipuri și dimensiuni. Pe parcurs, armatei otomane i s-au alăturat contingentul valah, condus de Vlad Călugăru, și oastea *hân*-ului Menhli Ghirai.

Fără sprijinul Poloniei și al Ungariei, state suzerane care, în trecut, în calitate de mari puteri europene, singure aveau tendințe de ieșire la Marea Neagră, Țara Moldovei nu a putut opune rezistența convenită impresiunilor forțe otomano-tătaro-muntene, care au atacat cetățile Chilia și Cetatea Albă. Pe data de 14 iulie 1484 otomanii cuceresc cetățile Chilia, iar pe data

de 7 august 1484 Cetatea Albă. Ambele cetăți, la ordinul *sultân*-ului, au fost intens întărite. Cronicarul Tursun-*bey* menționează că *sultân*-ul, după ce le-a cucerit, „... a numit în acele cetăți cadii și sangeacbey ...” [42, V. I, p. 78]. Informația este extrem de importantă, deoarece, fiind martor ocular al evenimentelor și ocupând funcții înalte în stat, el cunoștea foarte bine sistemul administrativ al Imperiului Otoman [10, p. 65].

O astfel de situație nu putea fi tolerată nici de către domnul Țării Moldovei, nici de către vecinii săi, Ungaria și Polonia. În urma pierderii cetăților de la graniță, Ștefan cel Mare a acționat rapid în vederea organizării unor efective armate cu scopul recuceririi fortificațiilor pierdute. Eforturile domnului Țării Moldovei, implicarea regelui Poloniei Cazimir al IV-lea s-au soldat cu eșec.

Numirea *sancâkbeji*-lor necesita și crearea unor noi unități administrativ-teritoriale, ale căror baze au fost puse la acea dată, încheiate fiind la 1486 [51, p. 125], prin intermediul delimitării teritoriale efectuate între Țara Moldovei și cetățile de pe litoralul nord-vestic al Mării Negre, care devin o componentă al *dâr-al-Islâm*-lui.

Conform raportului *kâdi*-ului de Aidos Mustafa, întocmit la 1486, au fost efectuate delimitările circumscripțiilor Chilia și Akkerman. Potrivit acestor informații, se poate afirma că hotarul circumscripției Cetatea Albă ajunge, la est, până la Nistru ori chiar la Bug, la nord – la fortăreața *Iurghici Kerman*, la vest – la *Dikili Taş* (probabil, mai târziu, localitatea a fost numită *Biktaş*, indicată pe harta lui *Bawr* pe malul râului *Alcalia*), iar la sud – până la țărmul Mării Negre [51, p. 126]. Hotarul circumscripției Chilia, în acea perioadă, era definit în felul următor: la sud, acesta se întindea de-a lungul Dunării, iar la est linia de țărm a lacului Sasâc, de unde pleca valul lui Traian de Jos, care de asemenea putea fi folosit ca hotar la nord. Neînțelegeri s-au produs când s-a încercat a stabili hotarul de vest. Creștinii au indicat că el ajungea până la: „Vadul, trecătoarea prințului ...”. Probabil, este vorba de: „Vadul de lângă Ismail” [46, V. I, p. 11].

Cu toate acestea, otomanii doreau extinderea acestui teritoriu spre vest, transferând locuitorii cetății către localitatea Isaccea. La acea vreme, nu s-a găsit o rezolvare definitivă a problemei, dar este cert că hotarul de vest se întindea până la Ismail. Ulterior, în această dispută s-a ajuns la un compromis. Teritoriul în discuție / vizat a fost inclus în componența „*re-âyâ-lei*” Chilia, însă zonele de pescuit, pășunile și terenul arabil erau utilizate de către locuitorii Țării Moldovei. Evident, o astfel de soluție nu-i satisfăcea pe moldoveni, iar, în anumite etape, situația devenea extrem de complicată. Ca rezultat, hotarul de vest al circumscripției Chilia s-a extins, la un moment dat, până la Isaccea sau lacul Cahul, aflat în fața acestei localități.

În așa mod, a avut loc delimitarea oficială a noii frontiere dintre Țara Moldovei și Imperiul Otoman. Cetățile au fost înconjurate cu o bandă de pământ. Teritoriile în cauză erau menite să-i protejeze și să-i asigure pe cei din cetate cu strictul necesar. Tratatul din aprilie 1486 a legalizat trecerea în mâinile otomanilor a obiectivelor strategice de importanță majoră. Pierderea Chilie și a Cetății Albe a afectat puternic sistemul de apărare [29, p. 1545], care a început să decadă treptat în secolele următoare.

Intervin anumite schimbări și de ordin administrativ, în aceste cetăți a fost numit și câte un *dîzdâr* [7, p. 77]. Exercițarea funcțiilor de ordin judiciar era încredințată *kâdi*-ilor [42, V. I, p. 99], iar pentru perceperea impozitelor și pentru controlul operațiunilor financiare, la Chilia și Akkerman, a fost numit câte un *emîn* [7, p. 77]. Regulamentele menționează existența *kapuci*-ilor, a secretarilor și a *mukteşib*-ilor [7, p. 78]. Competențele acestor funcționari erau de ordin administrativ, militar, judecătoresc și fiscal.

Poarta a instituit un eficient sistem de control și de verificare. Acest mecanism permitea menținerea echilibrului și contraponderii puterilor în provincii. La rândul lor, dregătorii locali se supuneau direct administrației centrale: *sancâkbey*-ul – marelui *vizir*, *kâdi*-ul – *şeyh-ul-Islâm*-ului (șeful ierarhiei *ulemâ*-lelor), *defterdâr*-ul – *başdefterdâr*-ului.

În anul 1502, atât Polonia, cât și Ungaria, și-au reglementat relațiile cu Poarta Otomană printr-un tratat de pace [9, p. 41]. Acest tratat, ratificat de Vladislav, la 20 august 1503 [97, p. 195], practic, implica renunțarea la cetățile pierdute, iar printre posesiunile otomane, alături de Rahova, Nicopole, Giurgu și Rusciuc, se aflau și „Cetatea Albă și Chilia, cu toate dependențele lor ...” [70, p. 177].

Țara Moldovei suferă noi pierderi teritoriale în anul 1512, când prințul Selîm, în timp ce se îndrepta către Constantinopol, emite un *fermân* și inițiază o fundația pioasă. *Vakîf*-ul lui Selîm a inclus teritoriul dintre circumscripția Chilie și Cetatea Albă. De asemenea, a fost extins spațiul teritorial al *sancâkbeji*-licului de la Akkerman.

O trăsătură distinctivă a Porții, în comparație cu alte țări din sud-estul Europei, a fost pragmatismul politic al factorilor de decizie, reflectat în sistemul politic, juridic și administrativ aplicat în teritoriile nou-cucerite. Un element crucial al relațiilor dintre populația cucerită și cuceritori a fost conceptul de *istimâlet* (politica adoptată de Poartă în regiunile cucerite) [100, p. 570]. Acest concept implica integrarea anumitor categorii etnice, profesionale sau militare, păstrându-le statutul juridic anterior, cu scopul strategic de a câștiga simpatia populației locale. Un alt obiectiv urmărit de administrația otomană, la nivel central și local, a fost utilizarea pragmatică a structurilor socio-economice din unitățile administrative-teritoriale creștine integrate în *dâr-al-Islâm*.

În concluzie, menționăm că cucerirea Chilie și a Cetății Albe de către Poartă a generat o serie de consecințe semnificative pentru Țara Moldovei. După anul 1484, controlul exercitat de otomani asupra Mării Negre a adus schimbări majore de ordin politic, militar și economic. Dintr-un comerț internațional, se trece la unul regional, iar prioritate devine aprovizionarea Constantinopolului [106, p. 373]. Prin controlul Dunării, al cetăților Chilia și al Cetății Albe, situate pe litoralul nord-vestic al Mării Negre, Poarta a reușit să atragă treptat Țara Moldovei în sfera sa de influență politică, militară și economică [96, p. 467].

2.2. Noile cuceriri otomane în Țara Moldovei. Problema Bugeacului

Începutul unei noi etape a relațiilor moldo-otomane a fost marcat de victoria trupelor otomane la Mohacs, care a avut loc la data de 28 august 1526 [65, p. 82]. În urma dispariției regatului Ungariei, în anul 1541, ca entitate statală integrală, a avut loc o reconfigurare a echilibrului de putere în regiunea sud-estică a Europei. Practic, Imperiul Otoman a preluat rolul și poziția Regatului Ungariei în peisajul geopolitic al regiunii [9, p. 42].

Deceniul al treilea al secolului al XVI-lea s-a evidențiat prin schimbări semnificative în relațiile dintre Regatul Poloniei și Imperiul Otoman, marcate de semnarea, la 19 ianuarie 1533, a păcii „veșnice” [97, p. 232], cu repercusiuni și asupra situației politice din zona litoralului nord-pontic. În timpul tratatelor din anul 1533, Suleymân Magnificul, sub influența consulului său venețian, Aloisio Gritti [93, p. 323], și-a exprimat intenția de a-l înlocui pe domnul Țării Moldovei cu alt pretendent [36, p. 336-338]. Aceasta ar putea fi o reacție a *sultân*-ului la întrebarea adresată de solia poloneză cu privire la susținerea reală acordată de către Suleymân I lui Petru Rareș în timpul acțiunilor militare împotriva regatului din anul 1530.

În situația creată, domnul Țării Moldovei s-a aliat cu Habsburgii și a intervenit în Transilvania, dar de această dată contrar intereselor otomane. Un alt factor care a provocat o puternică reacție din partea *pâdișâh*-ului a fost implicarea în capturarea și uciderea emisarului otoman Aloisio Gritti și a fiilor săi, în toamna anului 1534. Acțiunile violente ale domnului Petru Rareș au avut ca țintă nu doar persoana și planurile ambițioase ale lui Gritti, ci și puterea otomană pe care acesta o reprezenta.

Situația externă extrem de nefavorabilă domniei către anul 1538, desigur, a tensionat și situația internă din țară. La acea dată, în Țara Moldovei s-a creat o opoziție filootomană, care dorea înlăturarea lui Petru Rareș de pe tron. În acea perioadă, s-a format o opoziție filootomană

în țară, care urmărea înlăturarea lui Petru Rareș din scanul domnesc. Aceste circumstanțe au dus la situația în care, în vara anului 1538, domnia lui Petru Rareș a ajuns în impas. Scaunul domnesc era amenințat atât de conspirația boierilor, cât și de iminența invaziei din partea unei presupuse coaliții alcătuite din Imperiul Otoman, Polonia și Hanatul Crimeii. Este posibil ca pretențiile Porții asupra Țării Moldovei să fi fost motivate de „drepturile” pe care le revendica în urma moștenirii ungurești, după cum regatul Ungariei a suferit o înfrângere devastatoare la Mohacs. Valorificarea acestor „drepturi” ar fi putut constitui un motiv suplimentar pentru organizarea expediției din anul 1538.

La 31 august 1538 [43, p. 188], armata otomană a trecut Prutul. La Iași, oastei conduse de Suleymân Magnificul i s-au alăturat călăreții tătari. O posibilă rezistență a lui Petru Rareș, opusă forțelor combinate otomano-tătare la acel moment, practic, era previzibilă de un eșec total. Pe data de 15 septembrie 1538 [42, V. I, p. 261], *sultân*-ul intra în Suceava, fără a fi întâmpinat vre rezistență. Conform opiniei lui Verancich, în urma expediției din anul 1538, *sultân*-ul „... a ocupat partea aceea din Moldova, care se întinde de la râul Prut și pînă la râul Nistru și a alipit-o la Cetatea Albă ...” [70, p. 189].

Noile teritorii trecute sub directa administrare otomană necesitau o infrastructură și organizare adecvată. Mai ales că, de acum încolo, această regiune urma să devină cel mai îndepărtat punct nordic al hotarelor Imperiului Otoman, de unde acesta avea să lanseze expediții militare împotriva polonezilor și a altor dușmani. Pentru a-și consolida pozițiile, vechea cetate moldovenească Tighina a fost reconstruită din piatră. Inscripția lui Suleymân Magnificul ne precizează că aceasta s-a petrecut în anul 945 al hegieriei (30 mai 1538 - 18 mai 1539), când „... noul cadu de Bender, întărind vadul, ajută pe beii de mare ...” [61, p. 119]. Totodată, e necesar să remarcăm și un alt factor important din această inscripție: că, deși „închinarea” a fost condiționată de garantarea autonomiei interne, urmarea campaniei a fost calificată de către sultan drept „cucerire” [61, p. 189]. Conform opiniei lui T. Gemil aceste ținuturi au fost rupte din teritoriul Țării Moldovei ca preț al acceptării „închinării țării” și nicidecum cucerite pe calea armelor [54, p. 187]. Pe lângă cetatea Tighina, otomanii au anexat și întreg teritoriul Bugeacului [54, p. 187], care, împreună cu Benderul [78, p. 814], a format un *sancâkbeyi-lic* aparte. Cu referire Bugeac, la acel moment acesta era un teritoriu din regiunea Tatarbunarului (*Tatar Pınar*).

O primă mențiune a numelui unui *bey* în unitățile administrativ-teritoriale otomane din Țara Moldovei, de la sfârșitul secolului al XV-lea până la jumătatea secolului al XVI-lea, o avem din anul 1539, când se atestă: „Hasan, sangeacbeul de Akkerman ...” [20, V. II, p. 6]. La acea dată, hotarul „*re-âyâ*-lei” Bender era conturat astfel: la răsărit, se fixa la apus de satul Geamăna; la nord, traversa malul drept al râului Bîc; la apus, urma cursul râului Nistru; iar la sud, se întindea pe malul stîng al râului Botna. Această delimitare teritorială a marcat înființarea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei.

Formarea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane de sine stătătoare pe teritoriul anexat de la Țara Moldovei după anul 1538 a generat creșterea sarcinilor politice și militare ale *sancâk*-ului de Akkerman și, mai ales, ale celui de Bender. Prin urmare, la numirea domnilor în Țara Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-ului de Bender deseori era hotărâtoare. Aceștia erau împuterniciții speciali ai Înaltei Porți, de care trebuia să asculte domnul Țării Moldovei.

Administrația otomană, conștientă de importanța deosebită pe care o reprezentau unitățile administrativ-teritoriale constituite între Prut și Nistru, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida pozițiile sale. Printre ele se înscriu și înființarea ori reînființarea unor așezări, inițial, de tip rural, de regulă, în locuri ce prezentau o importanță strategică însemnată, care, cu timpul, se vor transforma în puternice cetăți. Ca mărturie în acest sens ne servește *fermân*-ul *pâdișâh*-ului din 15 ianuarie 1560, prin care se confirmă domnului Țării Moldovei primirea

unei scrisori privind stăpânirea: „Vilaietului” sau dorința beiiului (Hasan) al Akkermanului de a înființa un sat lângă locul zis Ismail ș. a.” [20, V. II, p. 25].

Către anul 1568 s-a mărit ponderea tătarilor nogai în spațiul pruto-nistrean, când Bugeacul a fost dat ca loc de așezare tătarilor nogai, „... dintre care unii se numesc tătari din Bugeac, ceilalți tătari din Belgorod ...” [19, p. 90]. Desigur, acest fapt nu putea să nu tensioneze relațiile dintre părți în regiune. Cu atât mai mult că, periodic, se relansau discuțiile în jurul problemelor de hotar între Țara Moldovei și unitățile administrativ-teritoriale otomane.

Intensificarea acțiunilor militare de la sfârșitul secolului al XVI-lea, ascensiunea puterilor creștine europene i-au determinat pe otomani să întărească sistemul defensiv pe linia Dunării. În acest context se înscrie și înființarea, la 1590, a unei noi cetăți pe malul stâng al Dunării, „... la locul numit trecătoarea Ismail ...” [42, V. I, p. 362], de către *eunucul* Mehmed-aga, care a decedat în septembrie 1590. La acea dată, noua cetate intra în componența *vilaet*-licului Chilia [11, p. 71].

O altă viziune asupra scopului care a determinat Poarta să ridice o nouă cetate pe malul stâng al Dunării o propun istoricii ucraineni în cercetările recente. Aceștia susțin că „... cetatea a servit ca un avanpost al turcilor, inițial, în lupta împotriva oastei zaporojene (s-a soldat cu succes atacul zaporojenilor asupra Ismailului în 1609, la data când fortăreața a fost ruinată) ...” [115, p. 423], aserțiune puțin probabilă, deoarece nu există nicio sursă documentară care ar veni în sprijinul acestei ipoteze.

Bătălia de la Țuțora, care a avut loc între Uniunea statală polono-lituaniană (sprijinită de trupele Moldovei) și Imperiul Otoman (susținut de Hanatul Crimeii), precum și semnarea păcii, la 21 octombrie 1595, între părți, reprezintă o consecință a compromisurilor bilaterale. Domnul Ieremia Movilă a reușit să reglementeze relațiile cu Înalta Poartă, satisfăcând, parțial, și pretențiile tătarilor. În anul 1595, aceștia au devenit stăpâni ai „celor șapte sate hănești”, așezate într-o fâșie de codru, care se prelungeau „... la Sud de cursul inferior al Botnei, de-a lungul Nistrului până la Nord de limanul acestui râu ...” [85, p. 176]. Este important de menționat că stăpânirea tătarească în acest perimetru nu a fost absolută, fiind strict delimitată. Această situație a permis menținerea și în viitor a elementului autohton.

Cetatea Ismail din nou trece sub stăpânire otomană și, probabil, împreună cu ținutul ce o înconjură, a format o nouă unitate administrativ-teritorială. Hotarul Imperiului Otoman a fost extins spre vest, pe contul Țării Moldovei. Noua unitate administrativ-teritorială cuprindea spațiul dintre lacul Cătlăbuga, la est, unde se mărginea cu circumscripția Chiliei, și lacul Cahul, la vest, iar spre nord, se întindea dincolo de localitatea Bolgrad până la satul Tabacu [88, p. 118]. Localități înființate la începutul secolului al XIX-lea.

Concluzionăm că, în decursul secolului al XVI-lea, Țara Moldovei a suferit pierderi semnificative ale unor teritorii importante în regiunea pruto-nistreană. Controlul strategic asupra cetăților dobândite a determinat o intervenție forțată din partea Porții în administrarea acestora. În plus, stepele situate la sud de Codrii Tigheciului au devenit un spațiu controlat de tătari.

3. SITUAȚIA „*RE-ÂYÂ-LELOR*” ÎN SECOLUL AL XVII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

3.1. Evoluția „*kâza*-lelor” în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Elementul tătar

Comparativ cu perioada glorioasă a secolului al XVI-lea, întregul secol al XVII-lea se conturează într-o lumină mai puțin strălucitoare pentru Imperiul Otoman. Este perioada de degradare a edificiului otoman. În acest timp, Țara Moldovei devine scena ostilităților militare, inițial între otomani și tătari, iar ulterior – între otomani, poloni și Habsburgi.

În anul 1602, Coroana poloneză prin solul său, K. Kachanowski expediază un demers diplomatic prin care solicita Imperiului Otoman să cedeze Akkermanul, Benderul, Chilia și Ismailul, împreună cu teritoriile învecinate [30, p. 25]. Probabil, la scurt timp după ce a fost construită, în 1590, de către otomani, cetatea Ismail a cunoscut o ascensiune rapidă datorită importanței sale strategice, devenind astfel o piesă esențială în lanțul fortificațiilor otomane de la Dunăre. Creșterea / Sporirea însemnătății cetății a determinat administrația otomană centrală să înființeze o nouă unitate administrativ-teritorială, denumită *kâza*-ua Ismail.

Obținând controlul asupra celor patru cetăți strategice, polonezii își consolidau semnificativ pozițiile în Țara Moldovei. Cu toate acestea, astfel de revendicări nu puteau fi acceptate de către Imperiul Otoman, care domina în sud-estul Europei. De asemenea, trebuie subliniată intensificarea prezenței în zonă a triburilor turanice, în special a tătarilor nogai [25, p. 128], care tot mai frecvent se apropiau de Akkerman, generând neliniște printre locuitori. În momente critice, atunci când apărea pericolul unor posibile noi rășluri teritoriale, domnii solicitau cu insistență sprijinul *bey*-lor de la Bender și Akkerman.

După moartea lui Gazi Ghirai al II-lea, la 3 martie 1608, Hanatul Crimeii devine arena unei controverse intense între cei doi pretendenți la putere, *hân*-ul Tohtamiș și *kalgy*-iul Mehmed Ghirai. Reieșind din avantajele conjuncturii politice favorabile, domnul Țării Moldovei, Constantin Movilă, încearcă să reducă influența tătarilor în regiune, adresându-se autorităților centrale de la Constantinopol. În acest context, la data de 18 martie 1608 [53, p. 123], s-a emis *fermân*-ul *sultân*-ului Ahmed I către *beylerbeyi*-ul de la Bender și Akkerman, Ahmed *pașa*. Acesta viza relocarea tătarilor crimeeni și nogai la vechile lor așezări, deoarece aceștia încălcau hotarele și prădau Țara Moldovei. Imperiul Otoman continua să depună eforturi pentru restrângerea autorității tătarilor în regiunea carpato-nistreană.

Odată cu urcarea pe tron a lui Osman al II-lea, la data de 26 februarie 1618, Kantemir *mîrza* a fost numit *pâșa* de Silistra [70, p. 222]. În același timp, el a fost recunoscut ca lider al tătarimii din Bugeac, ceea ce îi permitea să exercite controlul asupra unui teritoriu extins, de la gurile Dunării până la hotarul Hanatului Crimeii.

Ca urmare a campaniei militare otomane din anul 1621 împotriva polonezilor, Țara Moldovei a suferit noi pierderi teritoriale. *Sultân*-ul Osman al II-lea a trecut în jurisdicția *kâza*-lei Isaccea mai multe localități situate în partea stângă a Dunării [21, V, V, p. 225]. Conform acestei decizii, s-a dispus construirea unei moschei, iar pentru susținerea instituțiilor religioase din împrejurimile acesteia, s-a înființat un *vakîf*. Veniturile colectate din localitățile învecinate erau destinate menținerii bunei funcționări a acestei fundații pioase. Călătorul turc Evlia Celebei, care a vizitat zona în anul 1656, menționează că cea mai mare localitate în *kâza*-ua Isaccea era „satul Tomarova (Reni)” [21, V, VI, p. 282]. Anexarea unui nou teritoriu din contul Țării Moldovei a fost reținut și de Miron Costin, care scria că „... de atuncea sîntu luate și Renii cu cîteva sate de sultan Osmanu ...” [39, p. 61]. Astfel, Reni și mai multe sate, probabil, Giurgiulești, Satul Nou, Cășlița, Cartul intră în componența circumscripției Isaccea.

În iulie 1630, pentru consolidarea pozițiilor sale militare în zona nord-estică a Mării Negre, Imperiul Otoman l-a numit pe „... Kantemir pașa ... beilerbei în sangeacurile Bender și Cirmen”, care „a venit în Bugeac să păstreze pacea cu Polonia ...” [20, V, II, p. 70]. Astfel, după ce Mehmed Ghirai a căzut în lupta de lângă Perecop, iar Șahin Ghirai fugе de pe câmpul de luptă, poziția lui Kantemir *mîrza* la gurile Dunării s-a întărit semnificativ, iar influența tătarilor nogai în stepa Bugeacului a crescut.

O tentativă de reglementare a disensiunilor între coroana Polonă și Imperiul Otoman a fost întreprinsă în august 1630, prin semnarea unui nou tratat de pace la Constantinopol. În articolul 1 al tratatului se stipula: „... pentru înlăturarea incursiunilor căzăcești, Poarta promite că va ține în frâu pe tătarii din Crimeea, Chilia, Akkerman, Bugeac și cetatea Iurtatan (*Iurtatan taifesi*), ce se afla în Ciubărciu ...” [20, V, II, p. 71]. Această relatare ne indică o creștere

substanțială a tătării în unitățile administrativ-teritoriale aflate sub directă administrare a Porții, steпа Bugeacului și pe teritoriul satelor hănești din jurul Cioburciului. Prin urmare, pentru o perioadă scurtă (1630-1631), întreaga steпа a Țării Moldovei din perimetrul pruto-nistrean trece sub controlul tătarilor. Aici s-au așezat nu numai tătării nogai din așa numită Hoarda Bugeacului, ci și cei din „... ceata Iurtatan ...” [20, V. II, p. 71].

La sfârșitul anului 1634, „...bei al ținuturilor de peste Dunăre...” [20, V. II, p. 75] a fost numit Hasan *pășa*, care, la acea vreme, îndeplinea funcția de *sancâkbeyi* de Bender. Această măsură adoptată de către Poartă, probabil, avea ca scop o coordonare mai eficientă a acțiunilor comune planificate de unitățile administrativ-teritoriale otomane situate la nordul Dunării. Conștientizând importanța noii sale funcții, Hasan *pășa* a intervenit pe lângă solul polonez Iacob Zelinski pentru menținerea relațiilor de bună vecinătate.

Confruntările militare dintre tătării din Crimeea și tătării bugeaceni, care au avut loc în anul 1635, au cauzat daune semnificative populației din circumscripțiile Akkerman și Chilia [25, p. 142]. Drept urmare, tătării bugeaceni au fost transferați în Crimeea, dar această măsură nu a rezolvat starea de conflict dintre părți. La începutul anului 1637, au izbucnit mari tulburări în *hân*-atul Crimeii, determinând intervenția necesară a Porții în conflictul dintre vasalii săi, Poarta fiind nevoită să intervină în soluționarea acestui conflict. *Sultân*-ul Murad al IV-lea poruncește lui Vasile Lupu, domnul Țării Moldovei, să fie pregătit pentru a interveni prompt, alături de Kenan *pașa*, în sprijinul lui Kantemir *mîrza*, contra tătarilor lui Inayet Ghirai [53, p. 237]. Acesta a declanșat acțiuni militare antiotomane, care au fost îndreptate, mai întâi, împotriva lui Kantemir *pășa* [53, p. 96], exponentul principal al intereselor Imperiului Otoman în regiune. Acțiunile încununate cu succes ale lui Inayet Ghirai și fuga lui Kantemir *mîrza* la Constantinopol au trezit îngrijorarea Porții. În această situație, Murad al IV-lea hotărăște să pună capăt conflictului dintre cele două vițe ale tătării, prin executarea atât a lui Kantemir *mîrza*, cât și a lui *hân* Inayet Ghirai.

Eliminarea acestora a fost o măsură de extremă, la care a recurs administrația centrală, cu scopul de a pune capăt tulburărilor în această regiune, ce avea o mare importanță strategică pentru Imperiul Otoman. Dispariția temutului Kantemir *mîrza* a fost favorabilă atât *hân*-atului Crimeii, cât și Țării Moldovei, Țării Românești și regatului Poloniei. Acțiunea de scoatere a tătarilor nogai din Bugeac a fost finalizată în octombrie 1637 [53, p. 99]. După executarea lui Kantemir *mîrza* și plecarea tătarilor nogai în Crimeea, Bugeacul, pentru o scurtă perioadă, 1637-1641, devine o problemă sensibilă pentru otomani, deoarece această zonă-tampon, Bugeacul tătărăsc, în plan strategic prezenta un interes sporit pentru Poartă. Drept urmare, Bugeacul, temporar, din punct de vedere administrativ-militar, a fost trecut în gestiunea unui *bey* de margine.

Însă deja la 1641 misionarul catolic Bacsici remarcă, că după moartea lui Kantemir *mîrza* teritoriile din Bugeac au rămas nepopulate, dar „... acum încep din nou să vină tătari și să se așeze în locurile acelea ...” [21, V. V, p. 224]. Relansarea ostilităților cu tătării din Crimeea a constituit o condiție esențială, care i-a determinat pe nogai să migreze din nou în Bugeac. De asemenea, în acest proces a avut un rol semnificativ și seceta severă, urmată de foamete, care a afectat Crimeea timp de mai mulți ani [25, p. 143]. Împreună cu tătării nogai, un număr semnificativ de tătari subordonați *hân*-ului Mehmed Ghirai au emigrat în Bugeac pentru a scăpa de foamete.

Proaspăta memorie despre gloriosul Kantemir *mîrza*, o nouă concentrare în număr însemnat a tătarilor nogai și din Crimeea în steпа Bugeacului ar fi putut genera noi forțe centrifuge. Acest fapt intra în contradicție nu doar cu interesele hoardei din Crimeea, dar și cu cele ale Porții. Probabil, aceste considerente l-au determinat pe *sultân*-ul Ibrahim I să ordone *beylerbeyi*-ului de Vozia, lui Mustafa *pașa* și *kâdi*-ilor de Chilia, Akkerman și Bender să-i

ridice și să-i ducă în țara Crimeii pe toți „... din neamul tătarăsc, care s-au mutat din țara Crimeii și au venit în acele părți ...” [53, p. 253].

Contactul dintre teritoriile ocupate de populația autohtonă și cele cedate tătarilor sau solicitate de aceștia pe parcursul timpului nu se făcea pe linii de frontieră riguroasă, ci, mai curând, în funcție de situație sau de cadrul geografic concret. Acest factor, dar și desele ciocniri și încălcări de hotar au determinat administrația otomană, în anul 1645, să precizeze linia de demarcare între *vakif*-ul de la Isaccea și teritoriul Țării Moldovei. Această delimitare viza și anumite sate situate la nord de fluviul Dunărea, care se aflau în proprietatea acestei fundații pioase. Noua reglementare vine destul de clar să fixeze hotarele spațiului nord-dunărean, care a fost inclus în această *eyâlet*, anume la est – lacul Ialpug, la nord – Troianul de Jos, iar la vest – râul Prut.

În concluzie, menționăm că, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, spațiul pruto-nistrean prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru alte entități politice. Un rol esențial, în acest sens, îl jucau *kâza*-lele otomane și, drept urmare, interven schimbul impozitelor în sistemul administrativ-militar al acestor circumscripții.

3.2. Situația „kâza-lelor” în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Rolul tătarilor

Modificarea echilibrului de putere în Europa de Est, după Rada de la Pereiaslav din 8 ianuarie 1654, a avut repercusiuni semnificative asupra evoluției politice în Țara Moldovei. Reieșind din poziția geografică, Țara Moldovei capătă un loc important în politica promovată de Rusia țaristă în estul Europei după 1654. Noua conjunctură, alături de dinamica relațiilor cu *hân*-atul Crimeii și implicit cu Imperiul Otoman, l-a determinat pe domnul Gheorghe Ștefan să trimită mai mulți emisari la Moscova. Aceștia au solicitat protecția Rusiei țariste, iar unul dintre articolele proiectului de tratat din 17 mai 1656 includea rugămintea către țar „... pentru câteva cetăți care sunt în hotarul țării noastre pe care le țin acum păgânii sub cărmuirea lor. Cetățile acelea să ne miluiești Măria Ta ca să fie iarăși în hotarul țării noastre ...” [49, p. 225]. Este cert faptul că cetățile vizate erau: Chilia, Akkerman, Bender și Ismail. Astfel, elita politică din Țara Moldovei, la mijlocul secolului al XVII-lea, exprima ferm convingerea că aceste fortificații aparțin țării lor, fiind temporar ocupate de otomani.

Confruntările militare au generat consecințe adverse asupra entităților administrativ-teritoriale din regiunea pruto-nistreană. În vederea restabilirii echilibrului de putere în această zonă strategică, Imperiul Otoman recurge la implicarea tătarilor nogai. Această tactică este validată de un document oficial emis de cancelaria otomană la data de 10 septembrie 1666. Mai târziu, această zonă a teritoriului istoric al Țării Moldovei va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa” – conform numelui împuternicitului Porții.

Secvențele documentare oferă o perspectivă asupra cadrului legal în care a avut loc transferul tătarilor din stepa Bugeacului sub directă supunere a Porții. În același context, s-a delimitat granița dintre teritoriul cedat tătarilor nogai și cel menținut sub autoritatea domnului Iliș Alexandru. Această demarcare s-a realizat conform tradițiilor străvechi, respectând frontierele naturale: la nord – Traianul de Sus, la est – cursul râului Ialpug, și la sud-est – câmpia Bugeacului. În urma noii delimitări teritoriale, în stăpânirea turco-tătară au intrat noi sate moldovenești, inclusiv Căușenii, care, în curând, datorită poziției sale geografice, va deveni un important centru politico-administrativ al tătarilor nogai. Sunt menționate patru unități administrativ-teritoriale otomane: Akkerman, Chilia, Ismail și Bender.

Actul emis la 22 octombrie 1666 aduce o adăugire semnificativă în această privință „... să se așeze neamul nogailor – care, mai înainte de aceasta, a acceptat supușenia – pe pământurile pustii din cazalele Cetatea Albă și Chilia, și Ismail, și Tighina, și Sarata ...” [53, p. 326]. În deceniul al șaselea al secolului al XVII-lea, populația din *kâza*-lele otomane din zona nord-

ponică a a cunoscut o scădere, determinând Sublima Poartă să permită cu ușurință deplasarea și așezarea tătarilor nogai în această regiune. Totodată, în șirul *kâza*-lelor cunoscute este inclusă o nouă unitate administrativ-teritorială – *kâza*-ua Sărata. Probabil, pentru a-și întări poziția strategică în regiune, atât împotriva statelor creștine, cât și pentru supunerea unui control mai riguros al tătarilor nogai așezați în Bugeac, administrația autonomă centrală a hotărât înființarea unei noi *kâza*-le. Noua circumscripție se înscria în următoarele hotare: la est – hotarul *kâza*-lei Akkerman, la nord – hotarul *kâza*-lei Bender, la vest – cursul râului Sarata, iar la sud – hotarul *kâza*-lei Chilia.

Tătarii nogai nu s-au rezumat la ocuparea teritoriului fiscal otoman în vecinătatea Akkermanului, Chiliei, Ismailului și Benderului. Au început să pătrundă și să avanseze în teritoriul Țării Moldovei. Acest proces a fost oprit prin intervenția *pâșa*-lei de Silistra, care era superior ierarhic *sancâkbeji*-lor Akkermanului, Chiliei, Ismailului, Benderului și Saratei. La 1668, demnitarul otoman, îndeplinind ordinul imperial, scoate o hoardă de circa 2000 de tătari nogai [70, p. 231], care se așezase dincolo de hotarele Bugeacului, abuziv, pe pământurile Țării Moldovei. Cu scopul de a-și consolida pozițiile în această zonă strategică, Poarta îi atrage de partea sa pe cazacii conduși de hatmanul Doroșenko, care trece sub protecție islamică în condiții analogice Țărilor Române [80, p. 232].

În conformitate cu tratatul de pace semnat între Reci Pospolita și Imperiul Otoman la Camenița, 20 octombrie 1672, observăm o atenție deosebită acordată de Poartă problemei tătarilor lituanieni. În primul punct al acordului se stipula expres că nimeni nu avea dreptul să le cauzeze „... niciun rău ...” și să nu le pună „... niciun obstacol ...” [82, p. 231], în cazul în care acești tătari lituanieni doreau să treacă sub protecția Imperiului Otoman. Refuzul Seimului polonez, în aprilie 1673, de a ratifica tratatul de pace de la Buchach și reînceperea operațiunilor militare au determinat tătarii lipcani să se alăture taberei otomane. În semn de recunoștință, Poarta îi stabilește în regiunea pruto-nistreană, unde *hân*-ul tătăresc le alocă un teritoriu pentru a locui [63, p. 294]. Aducerea acestui nou grup de tătari nu putea să nu provoace deplasarea maselor tătarimii bugecene, pentru care vechile teritorii devin neîndestulătoare, situație care poate fi explicată atât prin organizarea politico-militară, cât și prin modul de viață. În consecință, a urmat o nouă lărgire a teritoriului tătăresc în detrimentul Țării Moldovei.

Către anul 1675 are loc conturarea hotarului lui Halil-*pâșa*: la nord-est, teritoriul tătăresc ajunsese la linia Botnei de jos și se învecina cu „*re 'âyâ*-ua” Benderului, la nord – la Valul lui Traian de Sus [85, p. 181-182], iar la vest – la cursul râului Ialpuș [25, p. 150]. În așa mod, hotarul lui Halil-*pâșa* a fost stabilit conform frontierei naturale din regiune, iar tătarii s-au extins din cuprinsul câmpiei de stepă a Bugeacului în regiunile de stepă și antestepă deluroasă.

Operațiunile militare din anii '90 ai secolului al XVII-lea au determinat migrații ale populației, generând atât inconveniențe pentru fiscal otoman, cât și dorința creștinilor de a se întoarce în satele lor de odinioară. Conform relatării *kaymakam*-ului al *mutevelli*-ului *vakîf*-ului din târgul Isaccea, plecarea *re 'âyâ*-lei în perioada anterioară a fost generată de faptul că „... tătarii nogai au venit și s-au așezat în satele numite Tomarova (Reni) și Cerceluș și Barta și Yenikoy (Satul Nou) și Cartal și Brânza și Babuș și Ghirecul (Grecenii Vechi – n. n.) și Deniz Aga și Hendek Derbend, care se află în partea cealaltă a Dunării și fac parte din satele *vakîf*-ului sus-numitului răposat ...” [53, p. 449].

Informația este semnificativă, deoarece identifică în mod specific satele de pe malul stâng al Dunării care erau parte a *vakîf*-ului Isaccea. Printre acestea se află și Renii, iar limita acestei circumscripții, cel mai probabil, s-a deplasat către est până la localitatea Brânza, cu granița nordică trecând prin Grecenii-Vechi și depășind ușor Troianul de Jos [47, p. 264-266]. Această constatare ne permite să deducem că, în decursul timpului, administrația otomană a inclus sub jurisdicția sa noi localități situate pe teritoriul Țării Moldovei, care erau periodic controlate de către tătari.

Odată cu pierderea Cameniței, în anul 1699, otomanii au suferit lipsa unui instrument semnificativ pentru supravegherea și constrângerea Reci Pospolitei și Țării Moldovei, precum și pentru observarea atentă a evoluțiilor din Imperiul Habsburgic și Rusia țaristă, prin prisma unui important punct de observație [62, p. 173]. Această situație a determinat Poarta să întărească în mod substanțial celelalte cetăți de *serhad* din această zonă.

Conflictul otomano-rus din 1710-1711 a furnizat Imperiului Otoman oportunități pentru consolidarea pozițiilor și influenței sale în zona imediată de frontieră cu Reci Pospolitei. O nouă extindere teritorială a devenit doar o chestiune de timp [42, V. III, p. 216].

Concluzionăm că, analizând situația „*kâza*-lelor” în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, observăm o dinamică complexă și influența semnificativă a tătarilor în evoluția acestor circumscripții administrative. Tătarii au jucat un rol esențial în schimbările geopolitice și administrativ-teritoriale din regiune, fiind implicați în conflicte, negocieri și migrații de populație. Evoluția administrativ-teritorială al „*kâza*-lelor” a fost strâns legată de relațiile politice și militare, iar deciziile luate în această perioadă au avut consecințe durabile asupra hărții politice a teritoriilor respective.

4. „*RE-ÂYÂ-LE*” OTOMANE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

4.1. Evoluția „*re-âyâ*-lelor” până în anii '60 al secolului al XVIII-lea

Încercarea otomanilor, din vara anului 1713, de a-l instala pe tronul Reci Pospolitei pe Stanislaw Leszczyński, s-a încheiat cu eșec, iar prin semnarea tratatului de la Adrianopol, din 13/24 iunie 1713, ostilităților le-a fost pus capăt [48, p. 112-125]. Un astfel de sfârșit, evident, nu putea să îndeplinească în totalitate pretențiile inițiale ale otomanilor. Drept compensare pentru eforturile depuse, în aceeași perioadă, Poarta a decis să anexeze și să fortifice cetățile Hotin și Soroca [101, p. 124]. La 28 august 1713, domnul Nicolae Mavrocordat, împreună cu *hân*-ul tătar și *serasher*-ul Abdi-pașa, au ajuns la Hotin, demarând lucrările de reparații ale cetății. Cu toate acestea, lucrările au început doar la Hotin, iar Soroca a rămas neconsolidată. Această situație este atribuită fie faptului că Soroca nu avea aceeași importanță strategică ca Hotinul, fie limitărilor financiare ale administrației otomane, care nu dispunea de resursele necesare pentru consolidarea ambelor cetăți [82, p. 49]. Se presupune că și intervenția domnului Țării Moldovei ar fi contribuit la păstrarea Sorocii în hotarele sale istorice.

Consolidarea fortificațiilor cetății Hotin a avut loc și pe parcursul anului următor, finalizându-se în toamnă. În urma acestor lucrări, Poarta a transformat ținutul Hotinului într-o unitate administrativ-teritorială plasată sub directa jurisdicție a administrației otomane. Relatările documentare reprezintă dovezi convingătoare în susținerea argumentului că noua unitate administrativ-teritorială otomană a fost înființată în anul 1715, contrar afirmațiilor lui Nicolae Mustea, care susține o dată anterioară acestei perioade [84, p. 53]. În favoarea anului 1715, ca dată a întemeierii unei noi circumscripții otomane, optează și cercetătorii I. Chirtoagă și I. Gumenăi [27, p. 54; 62, p. 127].

La înființarea sa, noua unitate administrativ-teritorială instituită de către Poartă era condusă de un *pâșa*, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – de un *vezir* sau *emir* [42, p. 293]. În timp de război, căpetenia militară a Hotinului putea fi ridicată la rang de *serascher*, ca în cazul *vezir*-ului Ahmed *pâșa*, în anul 1787, când i s-a dat comandamentul Țării Moldovei și Hotinului [20, V. II, p. 236]. Un registru turcesc, aflat în posesia Bibliotecii Naționale din Sofia și pus în circuitul științific de savantul bulgar S. A. Dimitrov, consemnează că, în momentul formării *nahiye*-lei Hotin, au fost trecute în registru 93 de sate, dintre care 74 distruse și pustii, iar 19 locuite [113, p. 148]. Având în vedere rigurozitatea sistemului fiscal otoman, credibilitatea acestor date merită atenție. Conform *defter*-ului, datat cu 5 iunie 1716, *nahiye*-

aua Hotinului a obținut un statut special. Toate terenurile din cadrul acestei noi unități administrativ-teritoriale au fost înregistrate, delimitate în vechile hotare și apoi distinct separate de Țara Moldovei, fiind consolidat în jurul cetății Hotinului [113, p. 148].

După finalizarea reconstrucției cetății Hotin și completarea infrastructurii sale, aceasta a fost utilizată ca bază pentru desfășurarea operațiunilor militare, lansate împotriva Habsburgilor în timpul războiului din perioada 1716-1718 și tentațiilor Reci Pospolitei. Poarta a reușit să evite includerea în tratatul de la Passarowitz a cererilor Republicii nobiliare și chiar a reușit, în 1718, să-și întărească poziția militar-strategică la nordul Moldovei, prin extinderea *kâza*-lei Hotin „... asupra a 45 de sate moldovene, inclusiv a punctului vamal din acea zonă ...” [32, p. 56].

Revolta tătarilor nogai din Bugeac, din 1727-1728, și intervenția trupelor otomano-tătare, pentru a reprimă această insurecție, au generat teamă și incertitudine în rândul populației moldovenești de la frontierele estice ale Țării Moldovei. În fața acestor primejdii, o parte a populației marginale a țării a căutat refugiu în olaturile otomane.

Efectivele militare otomane, staționate în cetățile Chilia, Akkerman și Ismail, au avut un rol activ în reprimarea rebeliunilor militare declanșate împotriva Porții de către lideri tătari, precum Adil Ghirai *kalgy*. Cu toate acestea, revoltele nogailor din Bugeac au generat noi dispute teritoriale, rezolvate în detrimentul Țării Moldovei. În februarie 1728, tătarii nogai își extind stăpânirea asupra unui nou teritoriu între râurile Prut și Nistru, denumit „cele 32 de ceasuri în lungime și 2 ceasuri lățime” [42, V. II, p. 251]. Cu toate, că aceștia au obținut de la Poartă dreptul de a se extinde peste „Hotarul lui Halil pașa”, intervenția domnului Țării Moldovei l-a determinat pe *sultan* să-și schimbe decizia. Numai că, situația reală nu a fost întocmai cum a poruncit *sultan*-ul Ahmed al III-lea. Tătarii nogai din Bugeac erau în „cele 2 ceasuri” și la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Un factor important în timpul războiului ruso-otoman, din anii 1735-1739, în zona cetății Bender, devin cazacii conduși de hatmanul Filip Orlic, ceea ce a determinat Poarta să adopte măsuri hotărâte pentru a împiedica traversarea cazacilor peste Nistru și stabilirea lor în Țara Moldovei [40, p. 361].

Creșterea efectivelor militare otomane în „*re-âyâ*-lele” situate în spațiul pruto-nistrean s-a soldat cu un nou eșec. În urma unei înfrângeri zdrobitoare, suferite pe data de 17 august 1739, rămășițele arimatei otomano-tătare se retrag pe Prut în jos, iar cetatea Hotin este preluată de feldmareșalul Munnich. Incapacitatea de rezistență a otomanilor împotriva rușilor, într-o scurtă perioadă, i-a permis lui Munich să pună stăpânire pe întreaga Țară a Moldovei.

După semnarea păcii de la Belgrad, armata țaristă se retrage din Țara Moldovei, iar cetatea Hotinului revine sub controlul Porții. Într-o altă evoluție, ținutul Hotinului a avut o soartă distinctă pentru o scurtă perioadă. Prin intermediul unui *fermân* imperial, ținutul Hotinului a fost retrocedat Țării Moldovei. Restituirea acestui teritoriu a fost condiționată de majorarea *harâc*-ului țării cu cinci mii de guruși-oți de loialitatea lui Grigorie al II-lea Gica față de Imperiul Otoman, în timpul războiului ruso-otoman, din anii 1735-1739 [42, V. III, p. 258].

Noul statut administrativ al ținutului Hotin nu a fost de lungă durată. Intervenția tătarilor lipcani pe lângă *vezîr* și incapacitatea de a accepta majorarea *cizye*-i țării au avut ca rezultat retransformarea teritoriului în *kâza*. Relațiile dintre domnie și populația musulmană de multe ori deveneau complicate din cauza nerespectării unor înțelegeri anterioare la care părțile ajunseseră. Aceste conflicte au condus la atrocități comise de *lâzi*-urile în Țara Moldovei și la complicații de natură ecleziastică. În astfel de situații, instituția domniei intervenea pe lângă factorii de decizie ai Imperiului Otoman. Adesea, asemenea diferențe erau soluționate în favoarea intereselor Țării Moldovei.

Eforturile *bey*-ilor de a se implica în afacerile interne ale Țării Moldovei, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Muhsunoglu Mehmed *pâșa* de Hotin [48, p. 681], care își dorea să-și

extindă veniturile pe seama pământurilor din afara *kâza*-lei, se confruntau cu o rezistență hotărâtă și eficientă din partea domniei.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, datorită poziționării strategice, *kâza*-lele otomane din regiunea pruto-nistreană atrăgeau un interes sporit din partea reprezentanților diplomației ai statelor europene [45, S. V. I, p. 659].

Tensiunile de frontieră cu Imperiul Rus și Regatul Poloniei impuneau necesitatea unor sume considerabile pentru menținerea efectivelor militare otomane în circumscripțiile otomane. În astfel de situații urgente, domniile Țării Moldovei suportau costurile plăților către demnitarii otomani staționați la Hotin, Tighina și Cetatea Albă, iar suma achitată era scoasă din *cizye*-aua țărilor [109, p. 389-393].

Creșterea intensității operațiunilor militare în imediata vecinătate a hotarelor sale, precum și acțiunile trupelor țariste din Podolia împotriva confederațiilor poloneze, au determinat Poarta să-și consolideze cetățile de frontieră, pregătindu-se pentru eventualitatea unui nou război cu Imperiul Rus.

În concluzie, menționăm că evoluția „*re'âyâ*-lele” până în anii '60 ai secolului al XVIII-lea reflectă o perioadă dinamică în care aceste unități administrativ-teritoriale au fost subiectul unor permanente transformări [109, p. 358]. Tensiunile de frontieră, conflictele militare și interesele geopolitice au modelat parcursul acestor circumscripții, iar rezistența și adaptabilitatea lor la schimbări au fost cruciale în menținerea unui echilibru în regiune.

4.2. Situația „*re'âyâ*-lelor” în contextul războaielor ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Lichidarea „*re'âyâ*-lelor”

Agravarea situației din Polonia și refuzul împărătesei Ecaterina a II-a de a-și retrage trupele din regat, precum și insistențele ambasadorilor Franței și Austriei, au determinat Poarta să declare război Imperiului Rus, la data de 6 octombrie 1768 [119, p. 70-74; 45, S. V. I, p. 766]. Drept urmare, Imperiul Otoman a susținut deschis Confederația de la Bar, devenind protectorul acesteia. În vederea consolidării forțelor otomane și monitorizării deplasării trupelor rușesti, la data de 31 decembrie 1768, *hân*-ul tătarilor a sosit la Hotin împreună cu ordia sa [32, p. 189]. Autoritățile otomane din *kâza*-le au manifestat un respect deosebit față de *hân*-ii tătari din Crimeea [26, p. 135], întrucât *hân*-ii crâmleni se considerau descendenți ai neamului lui Cingiz-han, considerat cel mai nobil neam din rândul neamurilor turco-mongoloide.

Operațiunile militare din martie 1769 au avut consecințe devastatoare pentru armata otomană, condusă de *serasker*-ul Hotinului, Abaza-Mehmet Pașa, în apropierea cetății Camenița. Trupele otomane staționate la cetatea Bender s-au confruntat și ele cu o situație complicată. Înfrângerile suferite au determinat Poarta să efectueze o serie de remanieri pentru întărirea conducerii militare de vârf a armatei [13, p. 136]. Cu toate acestea, nici aceste schimbări nu au adus rezultatele așteptate. Cetatea Hotin a fost cucerită și plasată sub administrarea militară rusă, în timp ce administrația civilă a ținutului a revenit domnului Grigorie al III-lea Ghica [62, p. 205].

Soarta cetăților Hotin, Bender, Chilia, Ismail și Akkerman a fost asemănătoare. În urma evenimentelor, Imperiul țarist a profitat de situație și, în cadrul Congresului de pace de la Focșani și București, a solicitat Imperiului Otoman să cedeze cetatea Bender și alte localități din Țara Moldovei. Doar intervenția Imperiului Habsburgic a reușit să restabilească practic situația existentă înainte de război.

Tratatul semnat la Kuciuk-Kainargi, pe data de 21 iulie 1774, oferea independență Hanatului din Crimeea, iar trupele ruse se retrăgeau din Țara Moldovei. Otomanii, în consecință, restabilesc controlul asupra „*re'âyâ*-lelor” situate în spațiul dintre Nistru și Prut [82, p. 261].

În timpul războiului ruso-austro-otoman, Țara Moldovei, inclusiv teritoriile ocupate efectiv de otomani, au fost din nou cucerite și ruinate. Tratatul semnat la Iași, pe 9 ianuarie 1792, prevedea întoarcerea tuturor cetăților și teritoriilor ocupate de armata țaristă Porții [13, p. 145], iar prin ordinul din 30 ianuarie 1793, curtea de la Viena retroceda cetatea și ținutul Hotin foștilor stăpâni. Prin urmare, sfârșitul secolului al XVIII-lea nu a adus schimbări radicale în ceea ce vizează spațiul pruto-nistrean, controlat de către otomani. Rivalitatea puterilor creștine și, probabil, abilitatea diplomației otomane le-a permis celor din urmă păstrarea cetăților și teritoriilor din jur sub controlul său până la o viitoare conflagrație militară de proporții [45, s. n. V. I, p. 29].

Războiul ruso-otoman din anii 1806-1812 a avut un impact direct asupra evoluției politico-administrative, economice, sociale, etno-demografice și spirituale din „*re'âyâ-le*” de pe teritoriul Țării Moldovei, constituite pe parcursul anilor de dominație ale Imperiului otoman. Sub aspect administrativ, teritoriul Basarabiei, la începutul războiului, era alcătuit din două părți: teritoriul care să afla sub stăpânire otomană, cu statut de *dâr al-Islâm*, și cel controlat de tătarii nogai din Bugeac. Cetățile Chilia, Ismail, Akkerman (Cetatea Albă), Bender (Tighina) și Hotin, cu împrejurimile și așezările din jur, alcătuiau „*re'âyâ-lele*” otomane. De asemenea, la Est de râul Prut se aflau ținuturile Țării Moldovei: Soroca, partea de Răsărit a ținutului Iași, Orhei, Lăpușna, Codrul Greceni și Hotârnicești. În primăvara anului 1807, administrația militară rusă de ocupație a trecut localitățile din „*re'âyâ-lele*” otomane și cele din Bugeacul tătarăsc în subordinea unui demnitar din Țara Moldovei, apoi în subordinea Divanului Țării Moldovei [1, F. 1]

Tratatul de pace dintre Rusia țaristă și Sublima Poartă, semnat la 16/28 mai 1812, la București, a condus la împărțirea Țării Moldovei în două și la anexarea de către Imperiul Rus a regiunii dintre Prut și Nistru, numită ulterior Basarabia, începând cu anul 1813 [2, F. 2; 81, p. 208]. A fost constituită astfel o nouă provincie în cadrul Imperiului Rus. Administrația țaristă a implementat o serie de măsuri menite să asigure buna funcționare a acestei entități, fiind condusă de funcționari ruși sau de către cei loiali noilor stăpâni.

Noua guvernare a avut un impact contradictoriu și, în general, negativ asupra populației românești din acest teritoriu [112, p. 78]. Procesele politice, economice, administrative, sociale, spirituale, demografice și etnice derulate în decurs de mai puțin de un deceniu, au schimbat radical soarta locuitorilor Basarabiei [1, F.1; 102, p. 307].

Concluzionăm că, în contextul războaielor ruso-austro-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, situația „*re'âyâ-lelor*” a cunoscut o evoluție semnificativă. Lichidarea acestor entități administrativ-teritoriale otomane a reprezentat un moment crucial, marcând schimbări profunde în peisajul politic, administrativ, economic și social al teritoriilor respective. Impactul acestui proces a fost resimțit de populație, în special de cea românească, afectând structurile de guvernare, relațiile etnice și demografice, precum și identitatea culturală și spirituală a regiunii.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Analiza, interpretarea și evaluarea istoriografiei, precum și a izvoarelor publicate și inedite, privitoare la înființarea și evoluția „*re'âyâ-lelor*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea și până la începutul secolului al XIX-lea, realizată în teză, generează mai multe concluzii:

1. În rezultatul investigației istoriografiei existente, s-a evidențiat absența unei lucrări ample și cuprinzătoare dedicate istoriei „*re'âyâ-lelor*” otomane din Țara Moldovei, cuprinzând perioada de la sfârșitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XIX-lea. Această lacună a determinat reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic referitor la

constituirea și evoluția „*re-âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei, reconstituire care a reliefat patru etape fundamentale în cadrul tematicii cercetate.

2. În cadrul cercetării, în urma analizei și examinării bazei izvoristice disponibile, s-a evidențiat diversitatea acestora. A fost probat faptul, că valoarea istorică a surselor folosite în investigația noastră variază considerabil între diferitele categorii, atât în ceea ce privește gradul lor de subiectivism și autenticitate, cât și importanța lor pentru înțelegerea istoriei „*re-âyâ*-lelor” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Am identificat că unele surse, cum ar fi relatări ale călătorilor străini sau cronicari, necesită o abordare critică mai atentă din cauza potențialelor lor subiectivități sau interpretări individuale. Această diversitate în valorile și caracteristicile surselor istorice disponibile subliniază complexitatea și necesitatea unei analize critice și ponderate.

3. S-a realizat o reconstituire obiectivă a istoriei „*re-âyâ*-lelor” otomane în Țara Moldovei, acoperind perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea. Această amplă reconstituire a necesitat o analiză sintetică și o reinterpretare a studiilor istoriografice existente, orientată spre includerea lor pertinentă în contextul cercetării noastre. În plus, pentru a completa și a aduce perspective noi asupra problemei abordate, am introdus în sfera științifică surse inedite ce contribuie la o mai profundă înțelegere a acestui subiect.

4. În urma investigației, s-a evidențiat faptul că ocuparea cetăților Chilia și Cetatea Albă de către Poartă nu a generat doar o problemă la nivel regional, ci și o problemă cu repercusiuni la nivel internațional. Această acțiune a afectat nu doar interesele imediate ale Țării Moldovei, dar și pe cele ale regatelor Poloniei și Ungariei, pe termen scurt, iar consecințele s-au resimțit și asupra intereselor Imperiului Habsburgic și ale Imperiului Rus, pe termen lung. Astfel, ocuparea acestor cetăți a avut un impact complex și extins asupra echilibrului politic și geopolitic al epocii, influențând multiple state și relațiile dintre ele.

5. Campania din vara anului 1538, condusă de Suleymân Magnificul, a avut drept efect cucerirea cetății Tighina și înființarea unei noi „*re-âyâ*-le”. Sub controlul otomanilor rămâne și Bugeacul. Formarea *sancâk*-ului de Bender a diminuat substanțial rolul Chiliei ca unitate atât în plan politico-administrativ, cât și în cel militar. În schimb, au crescut sarcinile politico-administrative și militare ale *sancâk*-urilor Akkerman și Bender. În acest sens, remarcăm că, la numirea domnilor Țării Moldovei, susținerea din partea *sancâkbey*-ului de Bender, deseori, era hotărâtoare. Constituirea *sancâkbey*-licului de Bender a neutralizat, practic, în totalitate interesele și posibilitățile intruziunii coroanei poloneze în acest spațiu, fapt care nu va împiedica Polonia să încerce să se implice în procesele ce se vor derula în regiune. Totodată, este de remarcat și amestecul unor forțe terțe, cum sunt tătarii și lituanienii, care devin subiectul frecventelor discuții între Imperiul Otoman și regatul Poloniei.

6. Cercetarea noastră a demonstrat că tentativele de reglementare pașnică a conflictelor de hotar, deseori, erau perturbate de tătari, ceea ce a determinat Poarta să-i scoată din Bugeac. Chiar dacă această intenție nu a reușit pe deplin, un număr substanțial al cetelilor de tătari a fost nevoit să ia calea Crimeii, iar cei rămași, contrar poziției oficiale a administrației otomane centrale, s-au extins până spre bazinul Ialpuului. Poarta, conștientă de importanța deosebită pe care o reprezentau cele trei unități administrativ-teritoriale înființate pe teritoriul Țării Moldovei, a întreprins un șir de măsuri pentru a-și consolida prezența în regiune.

7. S-a stabilit că, pe parcursul perioadei de la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, Țara Moldovei a pierdut importante teritorii situate în spațiul pruto-nistrean. Poziția strategică a cetăților cucerite pe parcurs a determinat Sublima Poartă să intervină forțat în gestiunea acestora. Împreună cu teritoriile aferente, ele au fost anexate de către Istanbul și transformate în unități administrativ-teritoriale trecute direct sub controlul Imperiului Otoman. Stepa situată la sud de Codrii Tigheciului devine spațiu controlat de tătari, iar spațiul din sud-

estul Țării Moldovei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, prezenta un interes sporit atât pentru Imperiul Otoman, cât și pentru regatul Poloniei, iar un rol strategic important, în acest sens, îl jucau „*kâza*-lele” otomane.

8. În urma cercetării, s-a demonstrat că demersurile diplomatice ale Poloniei către Poartă, de a trece sub jurisdicția sa cetățile Chilia, Akkerman, Bender și Ismail, s-au soldat cu eșec. Înființarea unei noi unități teritorial-administrative la începutul secolului al XVII-lea – *kâza*-ua Ismail – a consolidat prezența Imperiului Otoman la nord de Dunăre. Un mportant factor de decizie în câmpia Bugeacului și cea a țărmului Mării Negre devin tătarii nogai. Prezența acestora crește semnificativ la acea dată. Schimbări semnificative intervin în sistemul administrativ-militar din *kâza*-le: apare funcția intermediară între *bey*-ii cetăților și *sipâhi*-i – cea de *alaybey*-i, măsură impusă, probabil, de noua conjunctură internațională, destul de tensionată la acel moment. Permanentele provocări militare au determinat Imperiul Otoman să treacă la forme mai eficiente de organizare militară – unitățile de *leventi*. O administrare mai eficientă a unităților teritorial-administrative otomane în situații de criză și crearea posibilităților optime în procesul desfășurării operațiunilor militare necesitau numirea unei singure căpetenii militare peste două sau mai multe *sancâk*-uri.

9. Investigația noastră a evidențiat că un factor crucial în procesul de numire și destituire a domnilor în Țara Moldovei îl reprezentau influențele și opiniile *bey*-ilor din Akkerman și Bender. Pentru a se asigura de sprijinul și protecția acestor *bey*-i, domnii Moldovei, uneori în mod voluntar, cedau anumite teritorii care treceau sub administrația directă a Imperiului Otoman. Acest schimb de teritorii era adesea motivat de necesitatea de a menține relațiile favorabile cu *bey*-ii locali și de a se asigura de susținerea lor în poziția de conducere.

10. Conform surselor documentare, contextul politic și militar la nivel local, în perioada anilor douăzeci-treizeci ai secolului al XVII-lea, a fost influențat semnificativ de prezența și de autoritatea puternică a lui Kantemir *mîrza*, liderul tătarilor din Bugeac. Ascensiunea prestigiului și popularității acestui lider tătar a stârnit îngrijorare nu doar în rândul *hân*-ilor Crimeii, ci și la nivelul Sublimei Porți. Pentru a gestiona această situație, s-a recurs la o abordare tradițională: Kantemir *mîrza* a fost convocat la Istanbul și ulterior executat. Această acțiune a fost o reacție la ascensiunea sa în popularitate și la amenințarea percepută asupra stabilității și autorității existente în regiunea Bugeacului și în cadrul controlului otoman asupra acestei zone.

11. Expediția otomanilor contra Coroanei polone, din anul 1621, s-a soldat cu noi pierderi teritoriale pentru Țara Moldovei. O serie de localități din stânga Dunării au fost anexate și trecute în administrarea *kâza*-lei Isaccea. Ce mai importantă dintre acestea a fost localitatea „... satul Reni”. Iar agresiunea cetelilor de cazaci a determinat creșterea însemnată, în perioada anilor 1630-1631, a tătarilor în unitățile administrativ-teritoriale otomane din spațiul pruto-nistrean, stema Bugeacului și teritoriul satelor hănești din jurul Cioburciului. Acest fapt afecta semnificativ nu doar interesele Țării Moldovei, dar și pe cele ale regatului Poloniei. Pentru a găsi o soluție pașnică, Poarta și regatul Poloniei au inițiat tratative diplomatice, care, de regulă, se finalizau cu anumite concesiuni reciproce.

12. Sursele folosite în cercetarea noastră atestă că transferarea tătarilor nogai în stema Bugeacului a fost reglementată și garantată prin crearea unui cadru juridic favorabil trecerii tătarilor nogai în supunerea directă a Imperiului Otoman. Pentru serviciile acordate Porții, tătarii nogai au primit o zonă din teritoriului istoric al Țării Moldovei, care va fi cunoscută ca „Hotarul lui Halil pașa”.

13. Analiza detaliată a relevat că ocuparea cetății Hotin, în anul 1715, a generat anexarea întregului teritoriu și stabilirea unei noi unități administrativ-teritoriale otomane. Această acțiune a reprezentat o amenințare considerabilă la adresa securității și statutului politic-juridic al Țării Moldovei. Prin capturarea acestei cetăți strategice, Imperiul Otoman a consolidat

controlul asupra întregii regiuni, amplificându-și influența și punând sub semnul întrebării autonomia și stabilitatea politică a Moldovei în acel moment istoric.

14. Examinarea situației din timpul războiului din anii 1716-1718 a permis formularea concluziei că tentativele Reci Pospolitei, după semnarea păcii de la Passarowitz, de a obține, cu ajutorul Habsburgilor, de la Sublima Poartă anumite concesiile teritoriale la est de Carpați sau, cel puțin, dărâmarea cetăților situate în spațiul pruto-nistrean, unde staționau garnizoanele otomane, au suferit eșec. Un rol important în soluționarea litigiilor apărute în legătură cu stabilirea sau schimbarea liniei de demarcare a hotarului îl jucau *pâșa*-lele din circumscripțiile otomane.

15. Semnarea păcii de la Șiștov, la 4 august 1791, prevedea că *kâza-lele* înființate pe teritoriul Țării Moldovei reveneau Imperiului Otoman, cu excepția circumscripției Hotin, care rămânea ca gaj în gestiunea Habsburgilor, până la încheierea păcii dintre Sublima Poartă și Imperiul Rus. Iar tratatul de pace, semnat la Iași, pe data de 9 ianuarie 1792, prevedea întoarcerea tuturor cetăților și teritoriilor ocupate de armata țaristă Porții Otomane, iar prin ordinul din 30 ianuarie 1793, curtea de la Viena retroceda cetatea și ținutul Hotin foștilor stăpâni. Prin urmare, sfârșitul secolului al XIX-lea nu a adus schimbări radicale în ceea ce privește spațiul pruto-nistrean controlat de către otomani. Astfel, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, situația în spațiul pruto-nistrean controlat de otomani nu a cunoscut schimbări radicale. Rivalitatea între puterile creștine și, posibil, abilitatea diplomației otomane le-au permis acestora din urmă să mențină controlul asupra cetăților și teritoriilor din jur până la o eventuală conflagrație militară de amploare.

16. Semnarea tratatului de pace la 16/28 mai 1812, în București, a dus la anexarea întregului teritoriu cuprins între râurile Prut și Nistru de către Imperiul țarist. Conform surselor invocate, „*re'âyâ-le*” otomane au fost desființate în primăvara anului 1807 și, inițial, au fost plasate sub autoritatea unor boieri originari din Țara Moldovei, apoi sub controlul Divanului țării. Odată cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, administrația rusească a fost instituită în fostele teritorii „*re'âyâ-le*” otomane. Această administrație era străină tradiției istorice a acestor meleaguri, însă era conformă cu specificul Imperiului Rus și era condusă de funcționari țariști. Astfel, tratatul de pace și evenimentele ulterioare au marcat transformări fundamentale în administrația și controlul teritorial al regiunii dintre Prut și Nistru, impunând o nouă structură administrativă și conducere în această zonă de periferie a Imperiului Rus.

17. Datele provenite din surse inedite utilizate în studiul nostru confirmă că războiul ruso-otoman din perioada 1806-1812 a generat mișcări și dislocări semnificative ale populației, determinând modificări demografice semnificative în așezările urbane. Această transformare a avut un impact considerabil, nu atât asupra târgurilor moldovenești, ci asupra orașelor fostelor „*re'âyâ-le*” otomane. În urma războiului, etnicii mahomedani s-au retras din aceste orașe, lăsând locul pentru coloniști străini, în timp ce populația locale le-a fost interzis să ocupe aceste așezări urbane. Respectivetele schimbări demografice și socio-culturale au avut un impact profund asupra dinamicii urbane, modificând compoziția și caracterul populației din orașele care anterior fuseseră parte a „*re'âyâ-lelor*” otomane.

Recomandări:

1. Continuarea cercetărilor pe direcția investigării evoluției „*re'âyâ-lelor*” otomane pe teritoriul Țărilor Române, în vederea elaborării unei teze de doctor habilitat, realizate, inclusiv, din perspectivă comparativă și publicarea unui studiu monografic amplu (ilustrat). În acest sens, este necesar a lărgi cercetarea fondurilor de arhivă, îndeosebi din arhivele străine, și cele bibliografice.

2. Continuarea cercetării altor aspecte ale problematicei „*re'âyâ-lelor*” otomane, care au rămas în afara studiului nostru, reieșind din scopurile și obiectivele propuse, dintr-o perspectivă multidisciplinară.

3. Includerea subiectului tematic privind înființarea și evoluția „*re-âyâ*-lelor” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea în completarea lucrărilor de specialitate și didactico-metodologice, inclusiv, elaborarea unui curs universitar la ciclul II, master.

4. Elaborarea și publicarea unui *Dicționar* ce va include terminologia otomană, în baza problematicii „*re-âyâ*-lelor” otomane înființate în spațiul Balcanic și la nord de Dunăre.

5. Popularizarea în mass-media a istoriei unităților administrativ-teritoriale otomane înființate la est de Carpați.

6. Organizarea unor lecții publice la diferite nivele, pentru a prezenta istoria teritoriilor din spațiul pruto-nistrean, care, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, au trecut în stăpânire otomană, iar după pacea de la București din 16/28 mai 1812 – în stăpânirea Imperiului Rus.

BIBLIOGRAFIE

1. ANA RM, ANRM, F. 1 (Senatorii președinți în Divanurile Principatelor Moldovei și Valahiei, 1808-1830), inv. 1, d. 214, 252, 442, 704, 1065, 1822, 2004, 3081, 3639, 3888, 3908.
2. ANA RM, ANRM, F. 5 (Guvernul regiunii Basarabia, 1813-1854), inv. 3, d. 474.
3. ARBORE, Z. *Basarabia în secolul al XIX-lea*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1898. 790.
4. *Basarabia. Monografie. Sub îngrijirea d-lui Ștefan Ciobanu*. Chișinău, 1926. 482 p.
5. BĂCILĂ, I. C. Schiță istorică asupra hotarelor Basarabiei. În: *Arhivele Basarabiei*. nr. 3. 1929, pp. 163-181.
6. BELDICEANU, N. La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie. În: *Revue des études roumaines*. 1960, vol. V-VI. Paris, pp. 67-77.
7. BELDICEANU, N. La conquête des cites marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II. În: *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566): Institutions, société, économie*. London, 1976, pp. 36-90.
8. BELDICEANU, N. La Moldavie Ottomane a la fin du XV siècle et au debut du XVI siècle. În: *Revue des études islamiques*. 1969, nr. 2. pp. 239-266.
9. BERCU, I. Chilia și Cetatea Albă în cadrul relațiilor otomano-polone (sfârșitul secolului al XV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea). În: *Istorie locală și națională în context european* (lucrările Conferinței Internaționale de Istorie „Acta Historia Civitatis Lugosiensis, Lugoj, 17-19 septembrie 2021). Oradea: Editura Muzeul Țării Crișurilor, 2022, pp. 30-48. ISBN 978-606-8925-41-7.
10. BERCU, I. Formarea „raialelor” otomane în sudul Țării Moldovei (sfârșitul sec. al XV-lea – prima jumătate a sec. XVI-lea). În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Seria „Științe socio-umane”. Volumul II. Chișinău, 2000, pp. 65-69. ISBN-917-68-2.
11. BERCU, I. L'organizzazione amministrativa e militare delle *re-âyâ* otomane in moldavia dalla fine del XV alla fine XVI secolo. În: *Transylvanian Review*. Vol. XXIX. Supplement No. 1. 2020, pp. 65-74. ISSN 2067-1016.
12. BERCU, I. Moschei transformate în biserici ortodoxe după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova. Nr. 4 (84). 2015, pp. 80-84. ISSN 1811-2668.
13. BERCU, I. „*Re-âyâ*-lele” otomane de pe teritoriul Țării Moldovei în contextul războaielor ruso-austro-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: *Istorie și civilizație de-a lungul Dunării de Jos*. Culegere de studii dedicate zilei internaționale a fluviului – 29 iunie. I, Brăila, Ismail, Cahul, Galați: Editura Istros I Muzeul Brăilei „Carol I”. 2018, pp. 135-146. ISBN 978-606-654-320-0.
14. BERINDEI M., VENȘTEIN, G. Reglements fiscales de la provence de Bender-Akkerman. 1570. În: *Cahiers du monde russe et soviétique*. 1981, nr. 23. pp. 77-96.

15. BOGA, L. T. *Documente basarabene. Hirisoave și cărți domnești: (1677-1812)*. Vol. IX. Chișinău: Cartea românească, 1929. 342 p.; (1560-1725). Vol. X. 1930. 402 p.; 1930. 402 p.; (1704-1732). Vol. XII. 1930. 388 p.; (1732-1738). Vol. XIII. 1930. 367 p.; (1607-1806). Vol. XIV, 1931. 432 p.
16. BOGA, L. T. Paza marginii: căpitanii de margine de pe Nistru, Ciuhur spre raiaua Tighinei și Bugeac. Chișinău: Cartea Românească, 1932, În: *Basarabia pământ românesc*, Vol. II, Chișinău, 2012, pp. 597-619. ISBN 978-9975-3205-7-3.
17. BOGDAN, I. *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. I. București, 1913. 518 p.; Vol. II. 1913. 611 p.
18. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*. Vol. III. 1573-1720. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1937. 257 p.; Vol. IV. 1720-1745. 1938. 299 p.; Vol. V. 1745-1760. 1939. 265; Vol. VI. 1760-1833. 1942. 505 p.
19. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. București: Lyceum, 1967. 327 p. ISBN 978-973-
20. *Catalogul documentelor turcești*. vol. I. Întocmit de Mihail Guboglu. București: Editura Academiei Române, 1960. 683 p.; vol. II (1455-1829). 1965. 696 p.
21. *Călători străini despre Țările Române*. vol. I. București: Editura Științifică, 1968. 588 p.; vol. II. 1970. 688 p.; vol. III. 1971. 767 p.; vol. V. 1973. 701 p.; vol. VI. 1976. 822 p.; vol. IX. 1997. 732 p.
22. CÂNDEA, I. *Brăila 1711. Documente și studii*. Muzeul Brăilei „Carol I”. Brăila: Editura Istros, 2011. 252 p. ISBN 978-973-1871-82-0.
23. CÂNDEA, I. *Cetatea Albă. Cercetări arheologice și istorice*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2016. 317 p. ISBN 978-606-654-216-6.
24. CHIRTOAGĂ, I. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai secolului al XIX-lea*. Chișinău: Editura Museum, 1999. 224 p. ISBN 978-9975905358.
25. CHIRTOAGĂ, I. *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiune și dominație turco-tătară*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1999. 207 p. ISBN 973-577-233-7.
26. CHIRTOAGĂ, I. *Tărguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*. Chișinău: Editura: Prut Internațional, 2004. p. 272. ISBN 9975-69-487-X.
27. CHIRTOAGĂ, I. *Teritoriile din estul Țării Moldovei sub administrarea turco-tătară (1699-1806). Evoluția administrativă, social-economică și cultural-spirituală*. Chișinău: Editura Cartier, 2020. 661 p. ISBN 978-9975-86-437-4.
28. CHIRTOAGĂ, I. Unele aspecte ale utilizării normelor juridice în Moldova de Sud-Est (până la finele sec. al XVI-lea). În: *Revista de Istorie a Moldovei*. 1994, Nr. 3-4, pp. 98-124. ISSN 1857-2022.
29. CHIȚESCU, L. Cu privire la cetățile Moldovei voievodale. În: *Revista de Istorie*. 1975, tom 28, nr. 10, pp. 1533-1546.
30. CIOBANU, V. *Politica și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*. București: Editura Academiei Române, 1994. 248 p. ISBN 973-27-0438-1.
31. CIOBANU Șt. Cetatea Tighina. În: *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice din România*. Secția din Basarabia. Anul II. Chișinău: Cartea Românească, 1928, pp 15-57.
32. CIOBANU, V. *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*. București: Editura Academiei, 1980. 238 p.
33. CIOBANU, V. *Țările Române și Polonia secolele XIV-XVI*. București: Editura Academiei Române, 1985, 224 p.
34. CODRESCU T. *Uricariul*. Vol. I-XXV, Iași-Huși, 1852-1906.
35. CLOT A. *Soliman Magnificul*. București: Editura Artemis, 1997. 376 p. ISBN 973-566-046-6.
36. CORFUS, I. Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareș și Polonia. În: *Romanoslavica*. 1964, nr. X, pp. 315-340.

37. CORFUS, I. *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVI-lea*. București. Editura Academiei Române, 1979. 418 p; secolul al XVII-lea. 1983. 363 p.
38. COSTIN, M. *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*. Editat de P.P. Panaitescu. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1956. 432 p.
39. COSTIN, M. *Opere*. București: Editura pentru literatură, 1965. 324 p.
40. *Cronica Ghiculeștilor: Istoria Moldovei între anii 1695-1754*. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Adriana Camariano-Cioran. București: Editura Academiei, 1965. 808 p.
41. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*. Publicate de Ion Bogdan. Ediție revizuită și completată de p. P. Panaitescu. București: Editura Academiei Române, 1959. 332 p.
42. *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase. vol. I. Sec. XV – mijlocul sec. XVII. București: Editura Academiei Române, 1966. 562 p.; vol. II. Sec. XVII – începutul sec. XVIII. 1974. 541 p.; vol. III. Sec. XVI – mijlocul sec. XIX. 1980. 444 p.
43. DECEI, A. *Istoria Imperiului otoman până la 1656*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978. 410 p.
44. *Documente privind Istoria României*. Seria A. Moldova. veacul XVI. vol. I (1501-1550). București: Editura Academiei, 1953. 778 p.; vol. II (1551-1570). 1951. 385 p.; vol. III (1571-1590). 1951. 660 p.; vol. IV (1591-1600). 1952. 470 p.; veacul XVII, vol. I (1601-1605). 1952. 454 p.; vol. II (1606-1610). 1953. 639 p.; vol. III (1611-1615). 1954. 417 p.; vol. IV (1616-1620). 1956. 702 p.; vol. V (1621-1625). 1956. 667 p.
45. *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. Stabilimentul Grafic Sococu & Teclu, vol. I, partea 3 (1709-1812). Bucuresci, 1889. 596 p.; , (serie nouă). vol. I. (1770-1796). 1962. 812 p.; Supliment 1, volumul 1. (1518-1780). 1886. 632 p.; Supliment I, volumul 2. (1781-1814). 1885. 755 p.; Supliment II, volumul I. (1510-1600). 1893, 603 p.; vol. IV. (1797-1806). 1974, 681 p.; vol. VII. (1750-1818). 1897, 584; vol. VIII, (1376-1650). 1894, 540 p.; vol. IX, partea 1. (1650-1674). 1897, 691 p.; vol. XIV/2. (1717-1777). 1917. 1288 p.
46. *Documente turcești privind istoria României*. vol. I (1455-1774). Întocmit de Mustafa A. Mehmed. București: Editura Academiei Române, 1976. 411 p.; vol. II (1774-1791). 1986. 373 p.; vol. III (1791-1812). 1986. 422 p.
47. EREMIA, A. Toponimia Bugeacului: aspecte și conexiuni interdisciplinare (I). În: *Limba Română*. Revista de știință și cultură. Nr. 1-2 (235-236), ianuarie-aprilie, Chișinău, 2016, pp. 262-277. ISSN 0235-9111.
48. EREMIA, I. Capitulațiile Imperiului Otoman cu Rusia la începutul secolului al XVIII-lea. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, nr.10 (110) 2018, pp. 112-125. ISSN 1814-3199.
49. EREMIA, I. A. *Țara Moldovei și Rusia. Relațiile politice în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*. Chișinău, 1993. 232 p. ISBN 978-9975-51-133-1.
50. FATTAL, A. *Le statut legal non-musulmans en pays d'Islam*. Beyrouth: Imprimerie catholique, 1958. 394 p.
51. GEMIL, T. Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul otoman (1486). În: *Revista arhivelor*. 1983, nr. 2, pp. 117-128.
52. GEMIL, T. *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile românești administrate de Poarta otomană*. Constanța: Ovidius University Press, 2004. 148 p. ISBN 973-614-201-9.
53. GEMIL, T. *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712*. București: Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, 1984. 531 p.
54. GEMIL, T. *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*. București: Editura Academiei Române, 1991. 231 p. ISBN 973-27-0198-6.
55. GEMIL, T. *Țările Române în contextul politic internațional (1621-1672)*. București: Editura Academiei Române, 1979. 231 p.
56. GHIBĂNESCU, Gh. *Ispisoace și zapise*. Vol. I. Iași-Huși, 1906-1933. 323 p.
57. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*. Vol. I-XXV. Iași-Huși, 1906-1932. 415 p.

58. GONȚA, Al. I. *Documente privind istoria României*. Seria A. Moldova. Indicele numelor de locuri. Ediția I. Caproșu. București: Editura Academiei, 1990. 301 p. ISBN 9732700920, 9789732700921.
59. GONȚA, Al. I. *Documente privind istoria României*. Seria A. Moldova. Indicele numelor de persoane. Ediția I. Caproșu. București: Editura Academiei, 1995. 799 p. ISBN 9732700920, 9789732700921.
60. GONȚA, Gh. *Țara Moldovei și Imperiul Otoman (sec. XV-XVI)*. Chișinău: Știința, 1990. 422 p. ISBN 5-376-01136-4.
61. GUBOGLO, M. Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538). În: *Studii. Revista de Istorie*. 1956, nr. 2-3, pp. 107-124.
62. GUMENĂI, I. *Istoria ținutului Hotin, de la origini până la 1806*. Chișinău: Civitas, 2002. 304 p. ISBN 9975-936-93-8.
63. HAMMER, J. De. *Histoire de l'Empire Ottoman*. (1656-1676), Vol. II. Paris, 1838. 511 p.
64. IEREMIA, I. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858*. Tratat. Chișinău: Universitas, 1992. 372 p. ISBN 5-362-01003-4.
65. INALCIK, H. *Imperiul Otoman*. Epoca clasică. 1300-1600. București: Editura Enciclopedică, 1996. 495 p. ISBN 973-45-0168-2.
66. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. Vol. I. 1389-1768, 1895. 400 p.
67. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Callimachi*. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902. Vol. I, 803 p.; Vol. II, 373 p.
68. IORGA, N. *Documente privitoare la familia Cantacuzino*. București: Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902. 360 p.
69. IORGA, N. *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*. Bucarest, 1921. 281 p.
70. IORGA, N. *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1899. 418 p.
71. *Istoria Imperiului otoman*. Coordonator Robert Mantran. București: BIC ALL, 2001. 675 p. ISBN 973-571-363-2.
72. JOSANU, V. *Monument al civilizației medievale românești Marea cea Mare: Cetatea Albă – Moncastro*. Ediția I. București: Editura Fundația Collegium, 2014. 777 p. ISBN 978-606-93866-0-6.
73. KOSE, O. *1774 Kucuk Kaynarca Andalaşmasi (oluşumu-tahlili-tatbiki)*. Ankara: Turk Tarih Kurumu, 2006. 402 p. ISBN-13 978-9751618658.
74. LE CLERC, A. F. *Memoriu topografic și statistic asupra Basarabiei, Valahiei și Moldovei. Provinciile ale Turciei din Europa*. Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, 2004. 90 p. ISBN 973-86871-1-x.
75. LUNGU, V. Despre olatul Hotinului (1715-1806). În: *Cercetări istorice*, An. V-VII, 1929-1931, pp. 253-290.
76. MAXIM, M. *Brăila 1711. Noi documente otomane*. Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2012. 605 p. ISBN 978-973-1871-82-0.
77. MAXIM, M. *O istorie a relațiilor româno-otomane cu documente noi din arhivele turcești*. Vol. I. Perioada clasică (1400-1600). Brăila: muzeul Brăilei „Carol I”-Editura Istros, 2012. 606 p. ISBN 978-606-025-4.
78. MAXIM, M. Teritoriile românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea. În: *Revista de Istorie*, 1983, nr. 8, pp. 802-817.
79. MAXIM, M. *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*. București: Editura Enciclopedică, 1993. 299 p. ISBN 973-45-0049-X.
80. MEHMED, M. A. *Istoria Turcilor*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1976. 446 p.
81. MISCHEVCA, V. *Între pace și război. Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*. Chișinău: CARTDIDACT SRL, 2021. 429 p. ISBN 978-9975-3497-8-9.

82. *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387 – 1858.* Tratat. Alcătuitor I. Jeremia. Chișinău: Universitas, 1992. 372 p. ISBN 978-9975-71-379-5.
83. *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. I. Chișinău: Editura Știința, 1961. 452 p.; Vol. II. 1982. 478 p.; Vol. III. 1982. 478 p.; Vol. IV. 1982. 367 p.; Vol. V. 1987. 326 p.; Vol. VI. 1987. 291 p.; Vol. VII. Partea I. 1975. 602 p.; Vol. VII. Partea II. 1975. 527 p.
84. MUSTEA, N. *Mihail Kogălniceanu, Cronica României sau Letopiseșul Moldovei și Valahiei.* București: Imprimiaria Națională „C. N. Dădulescu”, 1874. 535 p.
85. NĂSTASE, Gh. I. „Hotarul lui Halil pașa” și „cele 2 ceasuri”. În: *Buletinul Societății Regale Române de Geografie.* București, tom. L, 1932, pp. 174-214.
86. NĂSTUREL, P. Ș. Phases et alternatives de la conquête ottomane de la Dobroudja au XVe siècle. In: *Etudes d'histoire byzantine et post-byzantine.* Edition par Emanuel Constantin Antonache, Livia Cotovanu, Ionuț-Alexandru Tudorie. Brăila: Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, 2019, pp. 35-42. ISBN 978-606-654-360-6.
87. NECULCE, I. *Letopiseșele Țării Moldovei. De la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat.* București: Editura Albatros, 1976. 254 p.
88. NISTOR, I. *Istoria Basarabiei.* Chișinău: Cartea Moldovenească, 1991. 294 p. ISBN 5-362-00779-3.
89. ONCIUL, D. *Studii de istorie.* Editura: Albatros, 1971. 285 p.
90. PANAITE, V. *Pace, război și comerț în islam: Țările Române în dreptul otoman al popoarelor (sec. XV-XVII).* București: B. I. C. ALL, 1997. 524 p. ISBN 571-186-9.
91. PAPACOSTEA, Ș. Politică externă a lui Ștefan cel Mare: puncte de reper. În: *Revista de Istorie.* 1975, nr. 1, pp. 15-32.
92. PAPACOSTEA, Ș. Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare. În: *Revista de Istorie.* 1982, nr. 5-6, pp. 607-638.
93. PAPO, G. N., PAPO, A., GRITTI, L. *Un prinț venețian în Transilvania în serviciul lui Soliman Magnificul.* Oradea: Editura Ratio et Revelatio, 2022. 434 p. ISBN 9786069659557.
94. POPESCU, A. *Războiul ruso-austro-turc dintre 1887-1792 și ocuparea Principatelor române.* București: Editura „Soceascu”, 1930. 232 p.
95. Pseudo – KOGĂLNICEANU. *Letopiseșul Țării Moldovei de la domnia întâi și până la o a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat.* București: Editura „Minerva”, 1987, 309 p.
96. RĂDVAN, L. *Orașele din Țările Române în evul mediu (sfârșitul sec. XIII – începutul secolului al XVI-lea).* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 467 p. ISBN 9789737037190.
97. *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858).* Selectarea documentelor și studiul introductiv – Ion Eremia. Chișinău: CEP USM, 2013, 954 p. ISBN-978-9975-71-379-5.
98. RUSSO, D. *Mitropolia Proilavului. În: Mitropolia Brăilei (Proilaviei). Studii și documente.* Editor: Ionel Cîndea, Muzeul Brăilei „Carol I” I Editura Istros, Brăila, 2015. pp. 39-45. ISBN 978-606-654-116-9.
99. SIMONESCU, Ș. Campania lui Soliman din 1538 în Moldova: antecedente și urmări. În: *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară.* 1974-1975, tom. 7-8, pp. 119-134.
100. STĂNCĂ, A-D. Cartography of the missing fortresses in Dobrogea: a case study of the Turkish fortification. În: *15th International Congress of Turkish Art.* Ankara, 2018, pp. 568-588. ISSN 9789751741141.
101. ȘLAPAC, M. Fortificațiile bastionare de la Soroca (sec. XVII-XVIII). În: *Cetatea Soroca - istorie, memorie și tradiții seculare.* Materialele conferinței, Soroca, 4-5 aprilie 2014. pp. 122-129. ISBN 978-9975-61-926-4.
102. TOMULEȚ, V. *Politica constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Chișinău: Editura CE USM, 2002. 564 p. ISBN 978-9975-71-208-6.
103. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în descrierea statistică militară rusă 1825. În: *Centenar Sfatul Țării.* Materialele conferinței științifice internaționale. Chișinău, 21 noiembrie 2017, pp. 143-166. ISBN 978-9975-139-54-0.

104. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în statisticile austriacă și rusească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Științe Umaniste, Chișinău, 2016, nr. 10 (100), pp. 64-82. ISSN 1811-2668.
105. TOMULEȚ, V. Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Chișinău: Editura „Lexon-Prim”, 2018. 1056 p. ISBN: 978-9975-139-55-7.
106. TULUȘ, A. Consecințele anului 1484 asupra circulației monetare din Moldova. În: *Istros*. 1999, nr. IX, pp. 91-123. ISSN 0066-7358.
107. URECHE, G. *Letopiseșul Țării Moldovei*. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1956, 241 p.
108. URSU, I. *Ștefan cel Mare și turcii*. București, 1914. 222 p.
109. VELIMAN, V. *Relațiile româno-otomane (1711-1821)*. Documente turcești. B. C. U. – Iași, București, 1984. 531 p.
110. XENOPOL, A. D. *Istoria românilor din Dacia traiană*. volumul IV. Epoca lui Ștefan cel Mare 1457-1504. București: Editura ELF, 1993. 524 p. ISBN-13 978-9736423307.
111. БАТЮШКОВ, П. Н. *Бессарабия: Историческое описание*. Санкт-Петербург, 1892. 322 ст.
112. БЕРКУ, И. К вопросу о демографическом составе населения городов Килии и Аккермана в начале XIX века. В: *Історія. Частина 2. П'ятий конгрес міжнародної асоціації українців*. Чернівці:” Рута”, 2004. с. 75-78. ISBN 966-568-666-6.
113. ДИМИТРОВ, С. А. Турецкие документы о состоянии Хотинской округи (нахие) в первой половине XVIII в. În: *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы*. / под редакцией А. С. Тверетиновой. Том II, Издательство: Наука, Москва, 1969. 343 с.
114. ДРУЖИНИНА, Е. И. *Ключук-Кайнаржийский мир 1774 года (его подготовка к заключению)*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1955. 384 с.
115. *Енциклопедія Історії України*. Том 3 У-Й. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. ISBN 966-00-0405-2.
116. КИРТОАГЭ, И. Г. *Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595)*. Кишинёв: Штиинца, 1992. 104 с. ISBN 5-376-01416-9.
117. КИРТОАГЭ, И. Г., ДМИТРИЕВ, П. Г. Изменения в административно-территориальном устройстве центральной власти Днестровско-Прутского междуречья в XVII-XVIII вв. В: *Известия АН МССР. Серия общественных наук*. № 1, 1989, с. 49-55. ISSN 0397-6772.
118. ПЕТРОВ, А. *Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769-1774 года. Составлено преимущественно из неизвестных по сие время, материалов*. том 1. Спб.: Типография Эдуарда Веймара, 1866. 678 с.
119. *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*. Т. II. (1676-1688). СанктПетербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. 974 с.
120. ПОСТЕРНАК, В. А. *Исмаил Гечиди. История Измаила и его земель в XVI - начале XIX вв. Харьков: Экспресс-книга, 2015*. 208 с. ISBN 978-88-32062-26-7.
121. РАЙТОВ, Б. А. *История Килии*. Книга 1. Исмаил: Смил, 2008. 368 с. ISBN 978-966-1606-25-7.; Книга 2. 416 с. ISBN 978-966-1607-17-3.

ADNOTARE

Bercu Igor, „*Re,âyâ-lele*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei: geneză și evoluție (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea), teză de doctor în istorie, Chișinău, 2024

Structura tezei: adnotare, lista abrevierilor, introducere, 4 capitole, divizate în paragrafe, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 323 titluri, 1 anexă, 152 de pagini de text de bază (până la bibliografie), rezultatele obținute sunt publicate în 29 de lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: *dâr al-Islâm, defterdâr, domn, hân, kalgy, kâdi, kâza, pâșa, pašalâk, „re-âyâ”, sancâk, sancâkbeiy, serhat, sultân, tâtari, timâr, timâriot*, unități administrativ-teritoriale, *vakif, vilâyet, zimmi*.

Domeniul de studiu: specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade)

Scopul cercerării: cercetarea și analiza complexă a genezei și evoluției „*re-âyâ-lelor*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei, de la sfârșitul secolului al XV-lea până la lichidarea acestor unități administrativ-teritoriale la începutul secolului al XIX-lea.

Obiectivele cercetării: examinarea, sistematizarea, analiza istoriografiei problemei și cercetarea diferitor tipuri de izvoare (documentare, narative, epigrafice, cartografice etc.); evidențierea premiselor și circumstanțelor care au determinat cucerirea cetăților de margine ale Țării Moldovei și înființarea „*re-âyâ-lelor*”; cercetarea structurilor administrative otomane din *kâza*-le Chilia, Akkerman, Bender, Sarata, Ismail și Hotin; identificarea practicilor politice, economice, spirituale și demografice, folosite de către Imperiul Otoman în circumscripțiile trecute sub administrarea sa, pe parcursul secolelor; determinarea locului și rolului pe care îl jucau „*re-âyâ-lele*” nu numai în relațiile dintre Poartă și Țările Române, dar și în cele cu Hanatul din Crimeea, regatul Poloniei, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic.

Noutatea și originalitatea științifică. Este o primă cercetare de ansamblu, care prezintă „*re-âyâ-lele*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în procesul de geneză și evoluție în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea, ca parte a spațiului românesc, în particular, și a celui de sud-est european, în general. Cercetarea reprezintă o însumare a unor probleme istorice complexe, încadrate în tematica constituirii și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane, care, până în prezent, nu și-au găsit o elucidare exhaustivă în istoriografia românească.

Rezultatele obținute. Pentru prima dată în cercetarea istorică este realizată o lucrare complexă a problematicii constituirii și evoluției „*re-âyâ-lelor*” otomane pe teritoriul Țării Moldovei în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea.

Semnificația teoretică. A fost realizată analiza teoretică a genezei și evoluției unităților administrativ-teritoriale otomane pe teritoriul Țării Moldovei, între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XIX-lea într-un context istoric și geografic specific, aducând în prim-plan informații și interpretări noi, până acum neabordate sau necunoscute. Concluziile obținute în cadrul tezei reprezintă rezultate originale și inedite, aducând contribuții semnificative la înțelegerea proceselor și a structurilor administrative otomane din regiunea menționată. Aceste concluzii furnizează un cadru teoretic care poate să inspire și să ghideze cercetările viitoare, concentrându-se asupra fenomenului „*re-âyâ-lelor*” otomane înființate pe teritoriul Țării Moldovei. Prin concentrarea pe aspectele teoretice și analitice, teza de doctor dezvoltă și consolidează o înțelegere profundă a evoluției administrării teritoriale în perioada otomană în acest spațiu, oferind astfel un fundament solid pentru înțelegerea mai amplă a fenomenelor istorice și administrative legate de această perioadă.

Valoarea aplicativă. Cercetarea poate fi utilizată pentru elaborarea cursurilor universitare și a manualelor pentru facultățile de istorie, relații internaționale, administrație publică. În același timp, rezultatele cercetării pot servi drept punct de plecare în studierea aspectelor evoluției relațiilor politice, economice, sociale, culturale și religioase, proprii acestor unități administrativ-teritoriale, aflate sub directă administrare a Porții.

Implementarea rezultatelor științifice: Rezultatele teoretice și practice au fost aprobate prin elaborarea și publicarea a 3 lucrări colective, 26 de studii, articole științifice și teze, care au fost prezentate, în Republica Moldova și peste hotare, sub formă de comunicări, inclusiv plenary, la peste 23 de conferințe naționale și internaționale.

ANNOTATION

**Bercu Igor, Ottoman „*re,âyâ-s*” on the territory of Moldavia:
genesis and evolution (the end of the 15th century – the beginning of the 19th century),
PhD thesis in history, Chişinău 2023**

Thesis structure: annotation, list of abbreviations, introduction, four chapters divided into sections, general conclusions and recommendations, a bibliography consisting of 323 titles, 1 annex, 152 pages of main text (excluding Bibliography), the results obtained are published in 29 scientific papers.

Keywords: *dâr al-Islâm, defterdâr*, prince, *hân, kalgy, kâdi, kâza, pâşa, paşalâk*, „*re,âyâ*”, *sancâk, sancâkbeyi, serhat, sultân*, tatars, *timâr, timâriot*, administrative-territorial units, *vakîf, vilâyet, zimmi*.

Field of study: specialty 611.02 – History of Romanians (by periods)

The aim of the thesis: Research and complex analysis of the genesis and evolution of the ottoman „*re,âyâ-s*” on the territory of Moldavia from the end of the 15th century, until the liquidation of these administrative-territorial units at the beginning of the 19th century.

The objectives of the thesis: Examination, systematization, analysis of the historiography of the problem and the research of different types of sources (documentary, narrative, epigraphic, cartographic, etc.); highlights the premises and circumstances that determined the conquest of the border towns of Moldavia and the establishment of the „*re,âyâ-s*”; researches the Ottoman administrative structures in the *kâza-s* of Chilia, Akkerman, Tighina, Sărata, Ismail and Khotin; determines the place and the role played by the „*re,âyâ-s*” not only in the relations between the Porte and the Romanian Principalities, but also in the relations with the Crimean Khanate, the Kingdom of Poland, the Russian Empire and the Habsburg Empire.

Scientific novelty and originality. The thesis is the first overall research, which presents the Ottoman „*re,âyâ-s*” on the territory of Moldova in the process of genesis and evolution during the period from late 15th century to early 19th century, as part of the Romanian-speaking territories in particular and the south-eastern European region in general. The research represents a summation of complex historical problems, framed in the theme of the constitution and evolution of the Ottoman administrative-territorial units, which until recently did not receive a special attention in the Romanian historiography.

The results obtained. For the first time in historical research, the complex work of the issue of the constitution and evolution of the Ottoman „direct rule” established on the territory of Moldavia in the period from late 15th century to early 19th century is carried out.

Theoretical significance. The theoretical analysis of the genesis and evolution of the Ottoman administrative-territorial units on the territory of Moldova, between the end of the 15th century and the beginning of the 19th century in a specific historical and geographical context, bringing to the fore information and interpretations new, hitherto unaddressed or unknown. The conclusions reached in the thesis represent original and novel results, bringing significant contributions to the understanding of the Ottoman administrative processes and structures in the mentioned region. These conclusions provide a theoretical framework that can inspire and guide future research focusing on the phenomenon of Ottoman „*re,âyâ-s*” established on the territory of Moldavia. By focusing on theoretical and analytical aspects, the doctoral thesis develops and consolidates a deep understanding of the evolution of territorial administration during the Ottoman period in this space, thus providing a solid foundation for a broader understanding of the historical and administrative phenomena related to this period.

Applied value: the research can be used to develop university courses and textbooks for the faculties of history, international relations, public administration students. At the same time, the research results can serve as a starting point for studying the aspects of the evolution of the politic, economic, social, cultural and religious relations specific to these administrative-territorial units under the direct administration of the Porte.

Implementation of scientific results: theoretical and practical results were approved by publishing of: 3 collective work, 25 studies, scientific articles and theses that were published in the Republic of Moldova and abroad in the form of research papers at over 23 national and international conferences.

АННОТАЦИЯ

Берку Игорь, Османские «реайи» на территории Цара Молдовой: генезис и эволюция (конец XV века - начало XIX века), докторская диссертация по истории, Кишинев, 2024

Структура диссертации: аннотация, список сокращений, введение, 4 главы, разделенные на параграфы, общие выводы и рекомендации; библиография из 323 наименований, 1 приложение, 152 страниц основного текста (до Библиографии), полученные результаты опубликованы в 29 научных статьях.

Ключевые слова: дар аль-Ислам, дефтердар, господарь, хан, калгай, кадий, каза, паша, пашалак, «реайи», санчак, санджакбейи, серхат, султан, татары, тимар, тимариот, административно-территориальные единицы, вакиф, вилает, зимми.

Область научного исследования: специальность 611.02 – История румын (по периодам)

Цель исследования. Исследование и комплексный анализ генезиса и эволюции османских «реайи» на территории Цара Молдовой с конца XV века, до ликвидации этих административно-территориальных единиц в начале XIX века.

Задачи исследования. Рассмотрение, систематизация, анализ историографии проблемы и исследование различных видов источников (документальных, повествовательных, эпиграфических, картографических и др.); освещение предпосылок и обстоятельств, определившие завоевание приграничных крепостей Цара Молдовой и зарождение «реайи»; исследование османских административных структуры в каза-лах Килия, Аккерман, Тигина, Сарата, Исмаил и Хотин; определение места и роли, которую играли «реайи» не только в отношениях между Портой и Румынскими княжествами, но и в отношениях с Крымским ханством, Польским королевством, Российской империей и империей Габсбургов.

Научная новизна и оригинальность. Это первое комплексное исследование, представляющее османское «реайи» на территории Цара Молдовой в процессе генезиса и эволюции в период с конца XV века – начала XIX века, как части румынского пространства в частности и юго-восточного европейского пространства в целом. Исследование представляет собой суммирование сложных исторических проблем, связанных с созданием и эволюцией османских административно-территориальных единиц, которые до сих пор не нашли исчерпывающего освещения в румынской историографии.

Полученные результаты. Впервые в историческом исследовании комплексно проработан вопрос о создании и эволюции османских «реайи», возникших на территории Цара Молдовой в период с конца XV века и просуществовавших до начала XIX века.

Теоретическая значимость: Был произведен теоретический анализ генезиса и эволюции османских административно-территориальных единиц на территории Цара Молдовой между концом XV-го - начало XIX-го века в конкретном историко-географическом контексте, выдвигая на передний план новую информацию и интерпретацию, до сих пор не рассмотренные или неизвестные. Выводы сделанные в диссертации, представляют собой новые и оригинальные результаты, вносящие значительный вклад в понимание процессов и османских административных структур в упомянутом регионе. Эти выводы обеспечивают теоретическую основу, которая может вдохновить и направить будущие исследования, посвященные феномену османских «реайи», созданных на территории Цара Молдовой. Сосредоточив внимание на теоретических и аналитических аспектах, докторская диссертация развивает и закрепляет глубокое понимание эволюции территориального управления в период османов в данном пространстве, тем самым обеспечивая прочную основу для более широкого понимания исторических и административных явлений, связанных с этим периодом.

Прикладное значение. Исследование может быть использовано при разработке вузовских курсов и учебников для факультетов истории, международных отношений, государственного управления. В то же время результаты исследования могут служить отправной точкой для изучения аспектов эволюции политических, экономических, социальных, культурных и религиозных отношений, характерных для этих административно-территориальных единиц, находящихся в непосредственном управлении Порты.

Внедрение научных результатов. Теоретические и практические результаты подтверждены публикациями: 3 коллективные работы, 26 исследований, научных статей и тезисов, которые были опубликованы в Республике Молдова и за рубежом, а также докладами, в том числе пленарных, представленных на более чем 23 национальных и международных конференциях.

BERCU, IGOR

**„REĂYĂ-LELE” OTOMANE PE TERITORIUL
ȚĂRII MOLDOVEI: GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE
(sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea)**

SPECIALITATEA 611.02 – ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Rezumatul tezei de doctor în istorie

Aprobat spre tipar: 23 ianuarie 2024
Hârtie offset reciclată. Tipar digital.
Coli de tipar: 1,5

Formatul hârtiei 60×84/16
Tiraj: 50 ex.
Comanda nr. 24/0270

Casa Editorial Poligrafică „Bons Offices”
Chișinău, str. Feredeului 4/6, MD-2005